



МАССОВСКИЙ

НОВА ЗЕПОВІДЬ

Державне видавництво України

ЙОС. МДЄВСЬКИЙ

НОВА ЗЕЛЯНДІЯ

Державний науково - методологічний комітет Наркомосвіти УСРР по секції соціального виховання дозволив до вжитку по робочій бібліотеці учня установ соцвиху



ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

0-20

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку”, „Картковому реєртуарі” та інших покажчиках Української Книжкової Палати



I. ПРИРОДА КРАЇНИ

Загальний огляд Нова Зеландія лежить у південній півкулі землі, за 2.500 кілом. на схід від південно-східного узбережжя Австралії. Вона складається з двох великих островів — Північного та Південного — й кількох дрібних (о - ва Стюард та інші).

Вже сама назва обох островів показує, що обидва вони тягнуться з півночі на південь, точніше — їхня загальна вісь іде з північного сходу на південний захід. В тому ж таки напрямі тягнуться ново - зеляндські пасма гір та острови сусідніх архіпелягів. Це доводить, що під всією цією частиною Великого океану лежить колишній материк, що сполучав Океанію з Австралією, а може і з Південною Америкою, і що сучасні острови Океанії є шпилі гірських пасм цього материка.

Північний острів має форму, подібну до ромбу, з витягнутим північно - західнім кутком (Авкленський півострів); форма Південного острова — довгий, досить правильний, чотирикутник. Між островами вузька Кукова протока. Своєю загальною формою Нова Зеландія нагадує неначе перевернуту по західно - східній осі Італію; нагадують Італію й центральні пасма гір, ново - зеляндський клімат, краса краю та його рослинні багатства. Та характер поверхні й геологічна динаміка Південного острова надто більше нагадують Скандинавію.

Гори Північного острова В Новій Зеландії немає такої місцевости, де не видно було б гір.

На Північному острові два гірські пасма тягнуться одне по одному уздовж східного узбережжя; третє йде паралельно ім, близько центру острова. Ці три пасма порівняно невисокі, проте окремі шпилі досягають височини 1700 — 1800 метрів над рівнем моря.

Вулкани На захід від них без помітного порядку розкидано громади вулканічних гір та поодиноких вулканів. Масив Руапеху складається з групи вулканічних конусів з двома центральними пірамідами на 2.800 метрів заввишки; він підноситься на південь від центру острова.

На північ від Руапеху тягнеться пустеля, вкрита пемзою, шлаками та іншими послідками стародавніх вибухів вулкана.

На північ від Руапеху підноситься трохи нижчий конус (2.300 м.) за активний вулкан Тонгаріро, а ще далі розкидано кілька вулканів та вулканічних конусів.

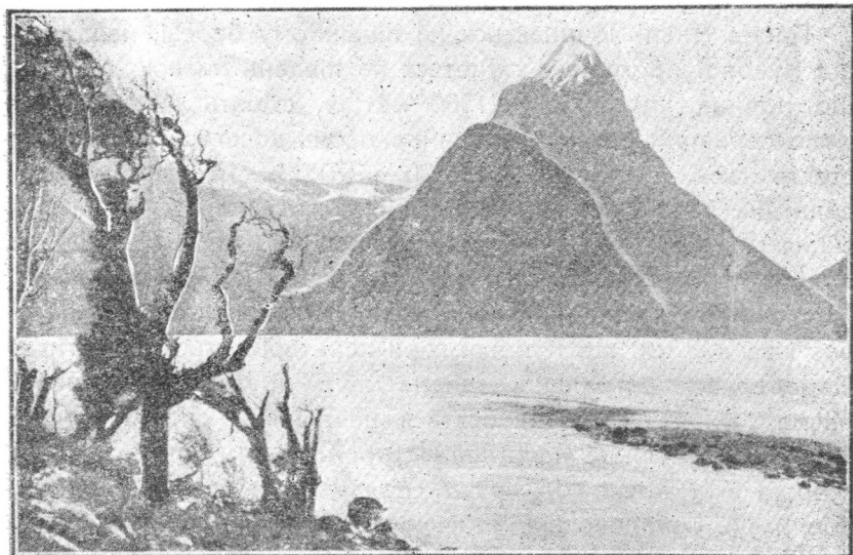
Озеро Тавпо Тут же таки, в географічнім центрі острова лежить озеро Тавпо; воно оточене дрібними конусами колишніх вулканів. Геологи гадають, що воно саме на терені колишнього вулкана. Це одне з найбільших озір Нової Зеландії; воно має 38 км. завдовжки та 26 км. завширшки. В озеро впадає 17 річок, а з нього тече одна чимала річка — Вайкото.. За 15 кілометрів від озера Вайкото вона падає величезним водоспадом (15 метрів заввишки), а далі тече через дві серії порогів. Тут буде збудуватися тепер великі електростанції для постачання енергії всім містам острова.

Термічний край Околиці озера Тавпо, найбільше округа Роторуа, що на північ від нього між озером та узбережжям океану, є один з найцікавіших осередків термічної діяльності земної кори. Тут є сотні гарячих ставків та киплячих джерел, де тубільці варять сів'яну кашу та миють білизну; тут містяться найбільші на світі гейзери, що по кілька разів на день викидають вгору стовпи гарячої води на десятки метрів заввишки; є фумеролі — мініятюрні вулкани, що викидають пару й гарячу лавину; розколини, звідки виходить сірчана пара; є скелі з чистої жовтої сірки; є величезні отвори, звідки з буханням та з пронизливим свистом вириваються хмари пари; є місця, де земля тремтить від підземних зідхань; є чудові ставки з вапняними краями та з зеленою, рожевою, червоною або блакитною водою; є скелі всіх фарб радуги; є величезні печери, що в них сталактити світяться від міряд червачків - світляків.

Цілющих джерел тут сотні. Про їхню цілющу силу тубільці знали ще перед тим, як прийшли європейці. Вони приходили до них лікуватися з усіх кінців острова. Нині,

тут збудовано санаторії, що користуватися з них приїздять хорі навіть з Америки та Європи.

На північ від Роторуа стоїть невисокий вулкан Тара-вера; його вважали за згаслий. Та 1886 р. він несподівано вибухнув з такою силою, що стовпи розпаленої лави та попелу разом з верхньою половиною гори кинуло вгору на 1.500 метрів, а попелом та багном на сотні кілометрів винищено ліси та чимало містечок і фарм. Тоді ж таки знищено землетрусом і залито лавою чудову Рожеву та Білу



Мілфордський фіорд і гора „Клобук“

Тераси. То були багатоярусні тераси з вапняних кристалів, що по них водоспадами спадала різних кольорів мінеральна вода.

Цей вулканічний край тягнеться ще далі на північ під широкою Затокою Достатку. З середини цієї затоки підносяться невисокі (на 260 м.) краї кратера Вхакарі, з вінцями завдовжки $2\frac{1}{2}$ кілом. Усе дно кратера вкрите фумеролями, різnobарвними водогрядами та ямами, що з них виходять струми водяної та сірчаної пари; періодично з цього кратера підносяться величезні густі хмари сірчаної пари.

На протилежнім (західнім) кінці острова, в центрі напівкруглого півострова підносяться високий (на 2.500 м.) самотній конус колишнього вулкана Егмонту. Він має цілком

правильну конічну форму, і на його смугах можна спостерігати поступовну зміну видів рослин від напівтропічної до альпійської. Шпиль гори вкритий вічним сніgom.

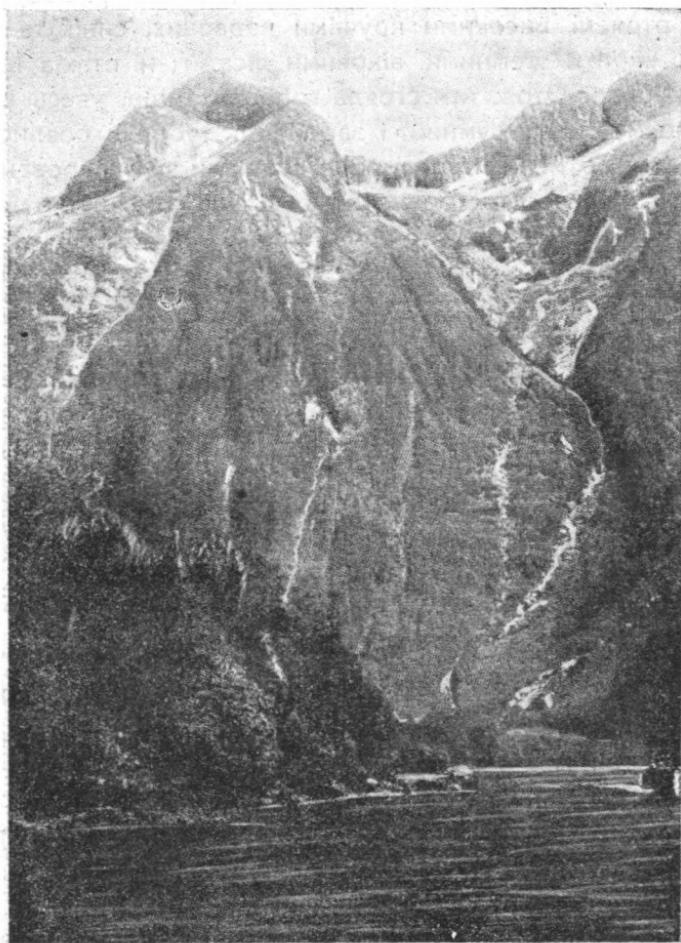
Гори Південного острова. Альпи. Найголовніше гірське пасмо тягнеться вздовж західного узбережжя другого, найбільшого острова — Південного. Це так звані Ново-зеляндські Альпи, — продовження гірських пасм Північного острова. Своїм положенням вздовж узбережжя та своїм значінням для геологічної структури та клімату острова Альпи нагадують гірське пасмо Скандинавського півострова.

Пасмо Альп починається на північному березі, недалеко від Кукової протоки, й тягнеться на південь низкою шпилів, що, починаючи з 1200 — 1300 метрів, стають дедалі вищі. Коло середини острова височина пасма досягає 2500 м. Тут стоять найвищі шпилі — на 2500 — 2700 м., названі іменами видатних вчених — Дарвіна, Ляйеля та інших. Найвища з цих гір, а разом і найвища з гір цілої Нової Зеляндії, є Кукова гора (3768 м). Маоріси називають її „Небошкрябом“ (Яравайжі). Починаючи звідси, пасмо Альп поступовоно нижчає і за 200 км. від Кукової гори перетворюється на узгір'я. Паралельно центрального пасма йдуть другорядні невисокі пасма, та де-інде підносяться нечисленні окремі гірські масиви, — але лише на східній сторні Альп, бо на західній стороні їхні кручі або круто спадають в морську глибину, або йдуть недалеко від морського узбережжя.

Льодники З другого боку, на сході, між пасмом Альп і морським узбережжям лежить широка (на 100 — 250 кілом.) смуга суші — узгір'я та рівнин. Гірські спади цієї сторони положисті; колись по них зсувалися величезні льодники, які, виносячи та перетираючи скелі, заповнили їхніми уламками всю теперішню поверхню острова. На Південній половині острова, де через холодніший клімат процес розтоплювання льодників тягся довше, ніж на північній, сила - силенна так дрібних, як і великих озір, що являють собою старі річища льодників (як у Швеції). На західнім узбережжі, де море глибше, уламки зникали в його глибині; тут з річищ старих льодників утворилися глибокі фіорди (як от у Норвегії).

В Нової Зеляндії снігова лінія починається на височині 2400 — 2500 метрів; отже, найбільша частина її Альпів ще й досі перебуває в льодниковім періоді. Країна високих

шпилів на тисячі квадратових кілометрів вкрита льодом. З цих льодових масивів на обидві сторони долинами спускаються льодники. Найвидатніші з них два — льодник Тасманів (на 19 кілометрів завдовжки), що спускається на схід



В глибині фіорда

до 750 м. над рівнем моря, та льодник Кукової гори, що спускається на західню морську сторону до 250 м. над морем.

Найбільша кількість озер Нової Зеляндії
Озера зосереджена в північній частині Північного острова; саме тому його названо „Озерним Краєм“. Не рахуючи дрібних озер з поверхнею на 1 — 2 квадр. кілом., їх там щось із півсотні. Деякі з них на десятки кілометрів завдовжки,

та на 200 — 300 метрів завглишки; а поверхня деяких озір досягає 200 — 400 кв. км.

Найбільші з озір — Вакатіпу 80 кілом. завдовжки та щось з 425 м. завглишки. Те-Нау має 340 квадр. кілом. поверхні, — це найбільше з ново-зеляндських озір. Озера цього краю оточені високими кручами червоних, синіх та чорних скель, вкритих темними віковими лісами; ні птахів ні звірів там не було. Отож там стояла гробова тиша, увесь краєвид був похмурий та сумний, і забобонні тубільці боялися туди заходити, бо місцевість ту вони вважали за зачароване табу.

На Північному острові є лише кілька озір; про найбільше з них Тавпо — вже говорилося вище.

Річки Нова-Зеляндія має надзвичайно багато річок, а надто на півдні, де їх підсилюють чималі льодники та озера. Це здебільша порожисті гірські річки; багато з них досить широких та глибоких, а подекуди судноходних. Найбільші з річок Південного острова — Ваймакарії, Вайтакі й Клюта; а Північного — Вайкото та Ванганції.

Підсоння Клімат Нової Зеляндії надзвичайно м'який, без значних хитань температури між літом і зимою. Тоді як у нас, на Україні, амплітуда хитань температури досягає 75° (від $+50^{\circ}$ влітку до -25° взимку), ново-зеляндська температура хитається не більше як на 40° на півдні та 26° на півночі. Максимальна температура літа досягає лише $+26^{\circ}$ на півночі та $+35^{\circ}$ на півдні, а мінімальна зимня: -2° на півночі та -6° на півдні.

Отже на Північному острові підсоння тепліше та рівніше, немає там спеки, хоч і лежить він біжче до тропіка. Південний острів трохи холодніший, але влітку на ньому буває й жаренько.

Ріжниця температур різних частин країни залежить від того, що Нова Зеляндія тягнеться на 14 земних градусів, (понад $1\frac{1}{2}$ тис. кілом.) у північно-південнім напрямі, та від центрального пасма гір, що затримує найчастіші тихо-океанські вітри й водяні пари, які вони несуть із собою. На західнім узбережжі та на Альпах дощу випадає значно-більше, ніж по інших частинах країни. Якщо виключити цю смугу, то можна сказати, що Нова Зеляндія має 100 сант. опадів на рік. Доці йдуть найбільше взимку та вночі; проте по сезонах року вони розподіляються остільки рівномірно,

що сільське господарство майже ніколи не страждає ні від надмірної вогкості, ані від посухи.

Взагалі кажучи, підсоння Північного острова нагадує клімат північної Італії, а підсоння Південного острова — Францію.

Зрозуміло, що через географічне положення островів щодо екватору сезони Нової Зеландії протилежні нашим: зима припадає на червень, липень і серпень; весна — на вересень, жовтень і листопад; літо — на грудень, січень і лютий; а осінь — на березень, квітень і травень.



Перепилювання цівки каурі

Це дає змогу весняним і літнім продуктам ново-зеляндського сільського господарства надходити до європейських ринків саме тоді, коли в Європі настає зима.

Так само північний кінець країни, ближчий до тропіків, найтепліший, а південний — найхолодніший.

Флора Рослинне царство Нової Зеландії надто своєрідне. Тут заховалося багато видів рослин, що росли колись і по інших країнах, але згодом зникли; проте є багато видів рослин, властивих виключно Новій Зеландії.

Перед тим як прийшли європейці, $\frac{2}{3}$ поверхні острова були вкриті густими лісами та велетенськими папоротями. В лісах Північного острова росли здебільща велетенські новозеляндські сосни — каурі, що досягають 63 метрів височини

та 3 метрів діаметру. Каурі дає чудовий лісоматеріал та багато смоли. Смола по весні стікає на землю, де збирається великими скибами; цю смолу продають по 50 і більш крб. за пуд; з неї добувають лак. На Південному острові каурі зник ужে кілька століть тому, але він залишив у землі шари смоляних скиб, що їх тепер ретельно викопують, бо скам'янілу смолу ціниться дорожче за свіжу.

Природних трав небагато; квіти трав і дерев не яркі; разом із масивними горами, хмурими чатинними лісами та понурими папоротями вони надавали ново-зеляндському краєвидові одноманітного, сумного вигляду. Первісна природа збереглася лише в незаселених місцевостях, більша ж частина країни, через численні міста, залізниці, овочеві садки, посіви і т. ін. має тепер зовсім європейський вигляд.

Не менш своєрідне й ново-зеляндське тваринне населення, хоч воно й надто нечисленне. **Фавна**

населення, хоч воно й надто нечисленне. Насамперед, у Новій Зеляндії зовсім немає власних четвероногих (тубільну крысу та собаку привезли майоріси); немає також гадюк та інших гадин, за винятком невадливих ящірок. В річках і озерах майже немає риб. Дуже мало комах, у тім числі й шкідників (це одна з причин того, що ново-зеляндські продукти дорого ціняться за кордоном).

З усіх клясів тварин найчисленніші та найцікавіші птахи. Тут ведеться щось із 150 видів птахів; з них щось із 20 видів можна знайти лише в Новій Зеляндії. Вони живуть здебільша по долинах і байраках; за браком будь-яких ворогів, вони заледачіли, перестали літати, і в них зовсім виродилися крила. Найцікавіший з ново-зеляндських птахів — ківі, „без крил“; це птах завбільшки з курку, без крил та хвоста. Він вкритий не пір'ям, а довгим пухом. Птиць ківі-колись було багато, іх мало що не всіх знишили собаки, що їх навезли маоріси. Великий мао (з родини страусів), що досягав 3 метрів височини і клав яйця, які важили по 5 — 6 кілограмів, зник вже напочатку XIX століття. З хижаків лише папуга — кеа, великий птах, який тішиться тим, що убиває овець, а надто ягняток.

Нечисленні місцеві тварини тонуть нині в масі навезених з Європи. Козулі, олені, зайці, дики кабани, дики кролі, fazani, куріпки хутко розмножуються в лісах і горах обох островів; річки й озера наповнилися пестрюгами, лососями та іншими цінними рибами; по садках живуть корисні

европейські птахи й комахи. Всі ці тварини не лише цілком акліматизувалися, але багато з них почувають себе тут краще, ніж на батьківщині, й надзвичайно хутко розмножуються. Приміром, кролі так розмножилися, що стали найнебезпечнішими ворогами сільського господаря; іх винищують всіма засобами по кілька мільйонів щороку облогами, отрутами, пастками, але не помітно, щоб кількість їх меншала. Між іншим, заморожені тушки та консерви (у бляшанках) з кролячого м'яса вивозиться до Європи.

II. МАОРІСИ

Тубільці Маоріси з'явилися в Новій Зеландії по-рівнюючи нещодавно — триста - чотириста років тому. Перед ними там жила якесь інша раса. Вона стояла на низькому ступні культури й була знищена маорісами. Черепи цієї раси доводять, що вона була одного роду з папуасами Нової Гвінеї.

Маоріси належать до полінезійської раси; сама назва їх відзначає на полінезійській мові „раса“, „нарід“ (маорі). Це загалом гарна й талановита раса, а маоріси безумовно її найкращі представники. Це високі, жилаві, масивні люди, з гордовитими постатями, правильними округлими обличчями, з простими, трохи горбастими носами. Колір їхньої шкіри — світло - рудуватий, волосся чорне.

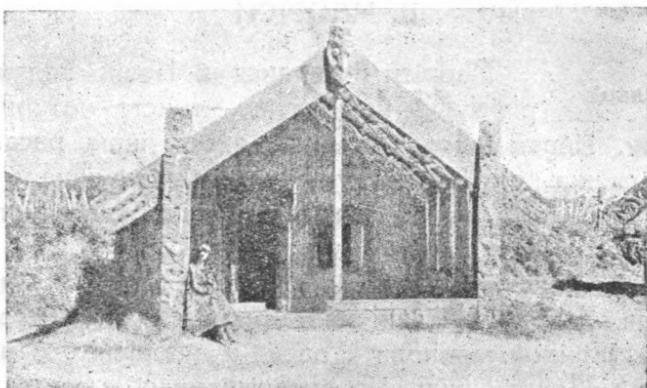
Заняття Маоріси вміло користувалися з тих нечисленних простеньких знарядь праці, що вони іх мали перед тим, як прийшли европейці — дерев'яних мотиг, кам'яних сокир, ножів, клинів та дрібних знарядь з черепашок і кісток. Нечисленні були й їхні рукомесла: вони ткали рогожі з волокна місцевого дикого льону, чинили шкури, виробляли гарні бурки з льонової основи та пір'я птахів.

Іли вони здебільша м'ясо, акул, рибу, вустриці, банани, гарбузи та м'ясо крис (кіоре) і собак, що їх вони для цього привезли з різних островів. Маоріси користувалися найбільше з м'яса птиць моа, доки вони велися, а після того, як винищили їх — з м'яса бранців.

Маоріси займалися сільським господарством — розводили банани, гарбузи та іншу городину з насіння, що вони привезли його з собою.

Вони видовбували величезні човни з високими, вкритими різьбою, носами. Воєнні човни вміщали по 70—80 вояків, і, коли всі пасажири гребли, то човни пливли з хуткістю пароплава. Ці човни давали їм змогу нападати на досить далекі острови Океанії.

Житло Мешкали маоріси в дерев'яних домах, вкритих різьбою, що містились у великих селях, оточених валами та подвійними або потрійними парканами. Для оселі начальника та його помічників вибирали високу горку. Хата начальника стояла на шпилі за парканом; нижче



Хата маорісів

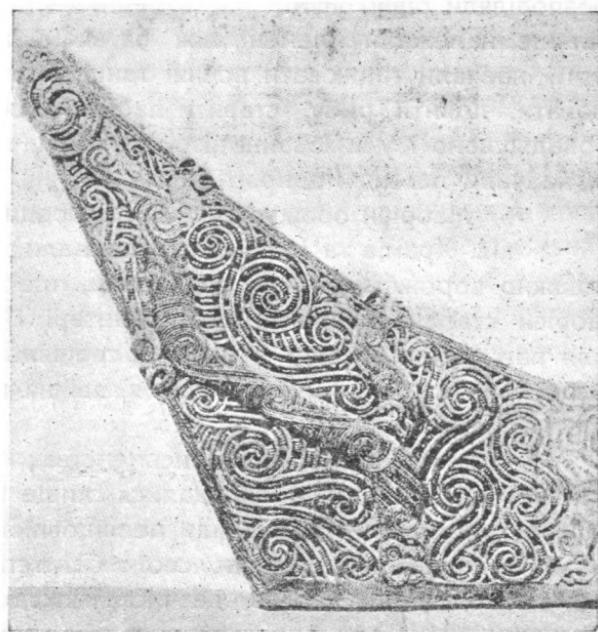
від неї по схилу робили округлі тераси; кожна з них теж була оточена парканом. На терасах викопували льохи для збереження харчових запасів на випадок облоги та вовчі ями. Там же стояли хати жерців та нижчих начальників; ще нижче були хати простих вояків. Отож кожне село було фортецею; багато було зовсім неприступних.

Одяг і татуїровка Одягалися маоріси лише в бурки; потребу прикрашувати свою особу задовольнялося татуїровкою. Це мистецтво маоріси піднесли до високої досконалості. Жінки татуїрували лише губи, вуха, підборіддя та руки; чоловіки ж вкривали орнаментами все тіло до колін. Щоб збільшити площу шкіри для татуїровки, вони виривали вуса й бороди. Кожне плем'я мало свої спеціальні знаки та фарби; татуїровкою ж визначався і соціальний стан особи. Брак достатньої татуїровки викликав огиду.

Самий процес татуїровки був надзвичайно болісний. Її робили шилом з рибної кістки, що його забивали в тіло

молоточком; ранку заповняли фарбою й сажою. В ранках починалося запалення, вони довго гноїлися, тому можна було відразу зробити лише кілька уколів; отож уся робота тяглася по кілька років.

Мистецтво Маоріси люблять вкривати свої хати, знайдя й навіть скелі орнаментацією й рисунками, а надто різьбою. Тонкий та складний орнамент різьби, що нею вкрито їхні хати та човни, є зразок високого мистецтва та ще більшого терпіння, якщо зважати на примітивність знарядь, що їх мали в' своїм розпорядженні його творці.



Ніс воєнного човна

Племена Нарід поділявся на племена; у кожного племени були свої власні начальники та вища кляса, подібна до дворянства. Проте яскраво визначених меж між суспільними верствами не було. Кожен був вояком та мав зброю; за таких умов значних порушень демократизму та рівності не могло бути. У маорісів ніколи не було монархії; кожне плем'я було цілком автономне й владу начальника обмежувала рада, що в ній брали участь усі члени племени — так вояки, як і їхні жінки.

Родина Шлюбу й сем'ї в європейськім розумінні не було. Практикувалося многоженство, та жінки могли досить вільно переходити до нового чоловіка. Жінки маорісів мали більші права, ніж їхні європейські сестри: вони іли за столом з чоловіками й брали участь не лише в раді племени, ба навіть і у війні. Проте вони повинні були робити не лише хатню, а й сільсько - господарську роботу.

Комунізм Придатна земля належала всьому племені. Її не поділяли, а обробляли спільно, всім селом; продукти складали в громадські льохи та комори, а потім розподіляли рівно усім.

Діти більше належали племені, ніж батькам. Їх виховували в гурті, навчали танцювати воєнні танці, бігати, боротися, полювати, ловити рибу, ставити пастки. Отже, комунізм запроваджувано і у вихованні дітей. Дітей начальників, крім того, навчали легенд і заповітів племени.

Релігія Маоріси обожували сили природи та предків. Храмів та ідолів вони не мали, а жерці були переважно ворожбитаами та знахурами, що лікували хорих. Маоріси старанно берегли свої цвинтарі і на могилах ставили пам'ятники. Жерці вчилися в спеціальних школах; там вони вивчали, між іншим, сузір'я, які на мові маорісів мають назви.

Фольклор Маоріси не мали письменства; їхні єрографічні записи складалися лише із знаків та карбівок, що ними вони відзначали послідовність подій. Проте, їх усний фольклор вражає своїм багатством. Він складається з мітологічних казань, де чиста мітологія перемішана з оповіданнями про життя стародавніх героїв, з героїчних поем, легенд, похоронних, ліричних і сатиричних пісень, казок і т. ін.

Кожне плем'я має свої власні поеми про своє походження та про великі діла своїх предків.

Цей багатий усний фольклор послужив одному з дослідувачів народньої старовини за матеріал для трьохтомової історії ново - зеляндського народу. За легендами маорісів, років 400 тому вояк Те Kipe з країни Гавайки (Самоа) випадково опинився на узбережжі Нової Зеляндії. Захопивши красою цієї країни, він повернувся до неї через два роки з сімома човнами й 500 вояками, що привезли жінок, жерців,

зброю, насіння, тварин (кристу й собаку), і з цього почалася нова історія маорісів. Історичні дослідження цілком підтверджують правдивість цього казання.

Войовничетво Маоріси, як і решта полінезійців, нарід чесний, гостинний. Вони люблять дітей і надзвичайно віддані своєму племені. Характеристично, що вони поважають своїх старих та дбають про їхній добробут. Проте вони мстиві, войовничі й жорстокі.

Племена майже безперestанку воювали між собою. Війни були не що криваві, доки за зброю правили лише списи, палиці та кам'яні сокири й томагавки: але коли вояки озбройились європейськими рушницями, то страти людей стали такі жахливі, що загрожували самому існуванню маорісів. Іноді бували бої, що в них гинуло до 1500 чоловіка.

В 20-х роках минулого століття один з начальників, дізнавшися від місіонерів про Наполеона, так захопився ним, що й сам захотів зробитися ново-зеляндським Наполеоном. Йому пощастило поїхати до Лондону й зацікавити свою особою багатьох лондонців, що ніколи не бачили живого маоріса й дали йому багато подарунків. Всі ці речі він виміняв на зброю й порох і, повернувшись додому, озбройв рушницями своїх вояків та почав війну з сусідами. Ця війна тяглася сім років; вона поволі охопила майже всі племена і коштувала народові не менш 10.000 чоловіка.

Людожерство Маорісів вважають за найупертіших людожерів на світі. Можливо, що такими їх зробив брак м'яса на їхньому острові. Вони акуратно поїдали своїх бранців і часто влаштовували походи на сусідній дальні острови лише для того, щоб захопити бранців для своїх банкетів. Цими страшними наїздами населення багатьох островів (приміром, о-ви Чатам, які лежать в 1200 кілом. від Нової Зеландії) вони знищили до щенту. Маоріси з'їли французького мореплавця Маріона та його моряків. Навіть у Кука, що з ним вони були в дружніх відносинах, вони з'їли десять чоловіка матросів. Проте, треба сказати, що без провокації вони ніколи не нападали на білих. Так, Маріон заплатив своїм життям за ганебний вчинок другого французького мореплавця, Сурвіля, що зрадливо вивіз і загубив начальника того ж таки племені, а матроси Кука самі завели бійку з тубільцями.

Зрадницькими вчинками та призирством до віри та зви-
чай тубільців европейці не тільки викликали напади з боку
маорісів, але своєю ненажерлівістю підтримували навіть
наогидніший з пороків тубільців — людожерство.

Якось европейські музеї зацікавилися копченими чоло-
вічими головами, що їх маоріси виготовлювали після своїх
кривавих бенкетів; тоді по австралійських місцях не тільки
виникла чимала торгівля такими головами, а спекулянти
навіть спонукали тубільців до вбивств заради здобування
яко мoga більшої кількості цих сумних трофеїв.

Такі бувають джерела первісного надбання капіталів по
колоніях поступових держав.

**Англійці й мао-
ріси** Намагання англійців цілком захопити кра-
їну натрапило на завзятий опір маорісів.
Війни з ними тяглися три десятиріччя, і пе-
ремога не завжди була на боці европейців. Не раз бу-
вало, що маоріси нищили трьох-четирьохтисячні англій-
ські армії та примушували колоніяльний уряд підписувати
угоди, як рівні з рівними.

Маоріси завжди мали досить причин для скарг. Не ка-
жучи вже про те, що англійські земельні компанії та коло-
ніяльний уряд невпинно грабували їхні землі, маоріси скар-
жились на урядові мита, що накладалося за вагою: що на
ковдри маорісів припадало більше мита, ніж на шовк та
мережива для багатих колоністів; на оборону продавати
тубільцям рушниці й порох, в той час коли не заборонялося
продажати їм ром та спирт; на те, що уряд навмисне наць-
ковував племена одні на одних, щоб вони нищили одно
одного; на те, що суд завжди ставав на бік білих проти
тубільців; на те, що білі збиралися на з'їзди й наради в
справах, що найбільше стосувалися маорісів, не запрошууючи
на ті з'їзди самих маорісів. Маоріси вимагали, щоб їм дали
представництво й голос у вирішенні громадських справ, а
їм офіційно відповідали, що з права голосу можуть кори-
стуватися лише ті, хто одержав землю від держави... (отже
не ті, що їх держава ограбувала).

1840-го року оголошено верховну владу Англії над
островами. Це означало, що англійські емігранти мають
право селитися, де хотять, та що вони скрізь перебуватимуть
під охороною англійської влади. Почалося захоплення ве-
личезних площ землі. Земельні компанії, багаті капіталісти,

та дрібні колоністи почали захоплювати величезні площини землі, і незабаром мало не вся придатна земля опинилася в руках тих або інших „власників“. Багато з них перебували в Англії і ніколи навіть не бачили „своїх“ земельних володінь. Проте, їхні права були затверджені „документами“ — угодами, складеними з начальниками племен за кілька пляшок спирту.

Англійські переселенці, що прибували до Нової Зеландії, несподівано опинялися в залежності від великих капіталістів. В Англії їх дурили, приваблюючи великими просторами „вільної“ землі, а на ділі — державної землі не було зовсім.

Протести колоністів, з одного боку, та протести деяких англійських кіл проти надмірної експлоатації тубільців при купівлі землі — з другого, підсказали колоніяльному урядові прийняти таку характеристичну для колоніальної політики постанову: всю землю приватних власників понад 140 гектарів конфіскується на тій підставі, що її куплено так дешево, що й 140 гектарів дістануться власникам дешево; але конфіскована земля не повертається маорісам. Уряд передає її колоністам, а в той же час забороняє купувати землі безпосередньо у маорісів, а маоріси мають право продавати землю лише урядові. Після цього уряд купував землю по 6—9 коп. пересічно і не дорожче 18 коп. за акр ($\frac{3}{5}$ гектара), а продавав її по 3—25 крб.

Маоріси протестували проти заборони продавати землю тим, кому продає уряд, бо це порушує їхні права, але на їхні протести ніхто не звернув уваги.

Утиски англійських загонів, шахрайство багатих колоністів при купівлі землі, неправда судів, що завжди ставали на бік колоністів і проти тубільців та лукава робота місіонерів спричинилися до того, що 1854 р. кілька племен маорісів зrekлися християнської релігії, звели свої землі (біля 25000 квадрат. кілом.) докупи, вибрали короля та доручили йому боронити їх від англійців і не продавати їм більше ані клаптика землі. Цей „краї короля“ існував кілька десятиріч. Маоріси вперто обороняли його, але зрештою мусіли підкоритися міцнішій та краще озброєній державі. Тепер з „краю короля“ (він лежав на Північному острові на захід від озерів Тавпо і гір Паупеху й Тонгаріро) залишилися лише клаптики, що на них доживають свій вік ті з маорісів, що не бажають мати стосунків з білими.

Війни Найбільші й найкривавіші війни, що остаточно знесилили маорісів, виникли через те, що один маоріс продав урядові 30.000 акрів землі за 1.500 крб. Маоріси доводили, що ця земля належить шести племенам і що її ніхто не має права продавати. Але земля була потрібна урядові й він хотів примусити маорісів признати правильність продажу; для цього послали проти них військо. Війни тривали більше 20 років і закінчилися тільки після того, як убили щось із 10.000 маорісів, а більшу половину їх сіл зруйнували до щенту. Для цього англійцям довелося зібрати армію в 12.000 чоловіка з численною артилерією. Після цих війн маоріси перестали існувати, як самостійна й озброєна нація, і на довгий час стали нацією жебраків.

Перемозі англійців над тубільцями допомагали ті європейські пошесті й пороки, що їх завезли колоністи та солдати. Ціле XIX ст. маоріси хутко вигибали від туберкульозу, пранців та від алкоголю. Число їх зменшилося з 100.000 до 42.000 чол. (1886 - го року).

Нова культура Проте останніми десятиріччями маоріси почали змінювати своє життя: влаштовувати фарми на зразок англійських, переймати європейську культуру та освіту, і це сприяло помітному оздоровленню раси. За переписом 1926 р. число маорісів побільшало до 62.781 чол.

Нині більшість маорісів змішалася з масою фармерського й робітничого населення, і лише меншість перебуває на спеціальних участках (щось із 1.500.000 гектарів), що їх закріплено за їхніми племенами. На тих участках вони намагаються заховати своє старе життя й традиційні звичаї. Окремі представники тубільської раси скінчили університети й тепер працюють як лікарі, інженери, професори й т. ін., доводячи, що їхній расі цілком приступні всі досягнення сучасної культури. В ново - зеляндськім парляменті маоріси мають чотирьох представників.

III. АНГЛІИЦІ НА НОВІЙ ЗЕЛЯНДІЇ

Відкриття Нової Зеландії Нову Зеляндію вперше відкрив голландський мореплавець Ядель Тасман (1642 р.), що дав їй назву на честь своєї рідної провінції Зеляндії. Проте йому не довелося зійти на берег, бо на нього напали маоріси.

Через 137 років Нову Зеляндію почав відвідувати англійський мореплавець Кук. Кук був перший европеєць, що ступив на її землю. Після плавання по родючих та багатих архіпелагах Океанії, його так вразив у Новій Зеляндії брак овочів, м'яса і навіть риби, що тій затоці, де він зийшов на берег, він дав назву „Затока Недостатку“. Нині ця місцевість є значний осередок молочарства й садівництва, і сусідню затоку названо „Затокою Достатку“ (у північно-східній частині Північного Острова).

Кук був тричі в Новій Зеляндії, пробувши тут разом одинадцять місяців. Він склав детальну мапу всього узбережжя, вперше описав природи островів і тим викликав інтерес до її колонізації.

Слідом за Куком на острови почали з'являтися злочинці — втікачі, рибалки, китолови, дезертири з торговельних кораблів, місіонери тощо. Острови ще довго вважали за власність тубільців. Переселенці оселялися на них за дозволом маорісів на куплених у них землях. Проте ці купівлі відразу ж були суто шахрайські. Перший покупець земель був місіонер; він купив 70 гектарів землі за 12 риболовних гачків.

За 40-х років муналого століття колоніальний уряд мусів визнати в англійськім парламенті, що, купуючи землі тубільців, їх „іноді дурили“. Факти, що виявилися, коли обговорювало цю справу в парламенті, були такі ганебні, що один з членів парламенту заявив: „Ознайомившися з фактами, що їх наведено в синій книзі (збірка офіційних документів), Британії залишається закутатися в своє покривало, посипати свою голову попелом та оплакувати варварські вчинки своїх синів у Новій Зеляндії“.

Підпорядкування Нова Зеляндія підпорядкована англійській короні тим самим „цивілізованим“ способом, що його й тепер вживають поступові держави: місіонери скликали кілька десятків своїх приятелів — начальників племен, обдаровували їх ковдрами, рушницями, порохом, кулями та горілкою і підмовляли їх підписувати угоду, що складалася з трьох пунктів: 1) начальники відмовлялися від верховної влади на користь англійської королеви (оскільки королева жила далеко, вони гадали, що їхня відмова не має практичного значення); 2) маоріси зберігають своє право володіти землями, але коли вони

продаватимуть їх, то право купівлі має насамперед королева (це гарантувало англійцям, що всі землі перейдуть до їхніх рук на цілком „законній підставі“); 3) королева приймала ново - зеляндців до числа своїх підданців та надавала їм всіх прав англійського громадянства. Оскільки ново - зеляндці не розуміли, що серед англійських підданців є громадяни різних категорій, до рабів включно, вони гадали, що їм дадуть права англійського дворянства. Надалі вони опинилися в одній категорії з зулусами та готентотами.

Ніхто з учасників цієї наради не зважив на те, що ці начальники не є представники всього народу, що вони не мають уповноваження складати угоди від імені навіть своїх власних племен, не кажучи вже про інші, та що вони тим більше не мають права продавати ново - зеляндську землю. Складена так угода, що зветься вайтангською, стала формальним документом, що ним визначено на вічні часи політичний стан і права маорісів.^{1/22} Отже, хіба не правду кажуть англійці, що Нова Зеландія дісталась їм на цілком законних підставах?

Експропріяція тубільців Та навіть така форма купівлі земель вала лише доти, доки тубільці складали велику та міцнішу частину населення. Коли ж число колоністів побільшало, то місцевості, що вони позаїмали, англійська корона оголосила своєю власністю; пізніш межі цих володінь поступово поширювались за рахунок тубільських земель, аж доки обидва острови не опинилися в руках Англії і самі тубільці не стали у них „чужоземцями“, цебто чужинцями з обмеженими громадянськими правами. Як ми вже бачили, маоріси вперто боронили свою землю й свої права, але зрештою розсіялися в морі колоністів, а нині вони становлять лише ^{1/22} частину населення.

Перший офіційний представник англійців з'явився на острові 1833 року. Йому під владні були лише колоністи. Тубільці тоді були ще панівною нацією, що її стосунки з чужинцями регулювали договори. Отже, англійський уряд мав тут „концесії“, що в них правили англійські закони. Колоністи мали право „екстериторіальності“, тобто вони підлягали не місцевій, а своїй державі, і поза межами їхніх колоній - концесій права їхні регулювалися угодами між міцною англійською та місцевою слабішою державою. Нині ми свідки тієї впертої боротьби європейських імперіалістів

за збереження цих трьох факторів (концесії, права екстериторіальності й нерівноправних угод) в різних країнах (як ось у Китаї); на прикладі Нової Зеландії можна простежити, як крок за кроком ці три фактори призводять до цілковитого захоплення країни, до перетворення її на звичайну колонію та до цілковитого підбиття її населення.

В середині XIX сторіччя число білого населення Нової Зеландії досягало 28 тисяч. Воно складалося переважно з збагатілих колоністів, значних скотарів, місіонерів, урядовців і солдатів. Країну поділено на кілька автономних провінцій. Її відокремили від Австралії, склали для неї окрему конституцію й заснували феодальний парлямент.

60-ріків найдено золоті розсипища, і в Нову Зеландію наринули сотні шукачів золота. Це були здебільша австралійські робітники та англійські матроси. Іх було так багато, що за переписом 1877 р. число білого населення досягло 590 тисяч душ.

Така велика маса робітництва відразу демократизувала склад ново-зеляндського населення й наперед визначила той своєрідний соціальний характер, що його мусів набути дальший розвиток ново-зеляндських державних установ. Щоб зрозуміти характер цих установ, визнати безперечні досягнення їх та виявити причини, що навіть таку „щасливу демократію“ позбавили змоги уникнути гострих моментів класової боротьби, нам треба насамперед зазнайомитися з сучасною Новою Зеландією — з її сучасним населенням та життям.

IV. ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТЯ Й КУЛЬТУРА

Просторінь. Північний острів завдовжки щось з 760 кілом., Південний — щось з 790 кілом.; заширшки обидва 200 — 250 кілом. Ціла Нова Зеландія удвоє менша за Україну.

Уся земельна площа становить 22.100.000 гект.; щось із 7 міл. гектарів з них гори, озера, болота, незаймані ліси, пустелі та інші непридатні до хліборобства простори; придатної землі близько 15 міл. гектарів, з них:

Садки, виноградники, розплідники	11.500	гектарів
Доми, садиби	21.000	"
Посівна площа (хліба й технічні рослини) .	630.000	"
Сіяні трави	5.500.000	"

Природні луки	5.000.000	гектарів
Ліси (природні й саджені)	1.400.000	"
Папороті й чагарники	1.200.000	"
Неродючі землі	1.300.000	"

У квітні 1926 р. в Новій Зеландії було

Населення 1.407.831 чол. населення, з них 62.781 маорісів; 3.300 хинців, 700 сірійців, 700 індійців та 350 полінезійців і 1.340.000 європейців та ново-зеляндів європейського походження. Серед європейців німців, датчан, руських, швайцарців та американців лише сотнями, сербів щось із 2 тисячі; головну масу населення (95%) становлять англійці та їхні нащадки.

Ново-зеляндці старанно зберігають такий склад населення, даючи різні пільги імігрантам з Великобританії та чинячи непереможні перешкоди переселенню з інших європейських країн. Щодо представників кольорових рас (навіть підданців Великобританії), то їм приїжджати до Нової Зеландії заборонено зовсім. Ці заборони встановлено під впливом новозеляндського робітництва, щоб зберегти на островах великий попит на робочі руки та високу оплату праці. Отже, високий рівень життя ново-зеляндського робітництва взагалі штучний. Він можливий лише за таких, так би мовити, „оранжерійних“ умов.

Заняття населення Нова Зеландія є країна насамперед хліборобська. З найперших років її колонизації хліборобство та скотарство були найголовніші заняття населення.

Культурні європейські рослини та тварини заступили порівняно вбогу місцеву флору й фауну; при цім виявилося, що в Новій Зеландії надзвичайно сприятливі умови для розвитку мало не всіх галузей так європейського, як і підтропічного сільського господарства. Через родючість землі та гарне підсоння, багато привезених рослин та тварин дають у Новій Зеландії більші врожаї та більше продуктів, ніж на своїй старій батьківщині.

Самодіяльне заселення становить 46,75% всього населення; решта — старі, малі, жінки та інші, що живуть коштом самодіяльних. З цих 46,75% — 14,46% працюють в сільськім господарстві, 9,76% — на фабриках і заводах, 6,49% — в торговлі, 4,54% — в транспорті та звязку, 4,26% — живуть з вільних професій (інтелігенція) та 7,24% — з різної іншої праці.

Еволюція сільського господарства

До кінці XIX ст. найголовнішою галуззю сільського господарства було скотарство, що через великі простори вільної землі, м'який клімат та рідке населення провадилося на найекстенсивніших началах: худоба цілий рік паслася на волі. Величезні отари овець та череди великої рогатої худоби давали багато сировини для експорту: вовни, шкіри, сала й рогів. М'яса, цих мільйонів голів худоби не було куди продати, і його нищили. Така система скотарства могла давати прибуток лише за величезних мас худоби. Тому скотарство було в руках великих капіталістів та акційних товариств, що мали по кілька тисяч або десятків і навіть сотень тисяч худоби. Дрібні ж господарі в цей час займалися лише споживчими галузями сільського господарства; але з поширенням пароплавства, що заступало парусне мореплавство, та із зниженням морських фрахтів більшала можливість експортувати збіжжя; дрібні господарі чимраз більше вдавалися до зернових культур.

Винахід штучного холоду, а пізніше — сепаратора, дав змогу використовувати найцінніші продукти скотарства — м'ясо та молоко, що їх перед тим вважали за покидьки. Ці продукти ставали цінними товарами. Ці два винаходи змінили всю систему ново-зеляндського сільського господарства й були тією базою, що на ній збудувалося величезне багатство цього краю та його культура.

Рільництво Нині зернові рослини культивуються лише в невеликих розмірах — для місцевого споживання та для постачання концентрованими кормами різних галузей скотарства. Вивіз збіжжя невеликий, а, як це видно з поданої таблиці розподілу земельної площини, посівна площа під зерновими культурами (навіть разом з технічними) мало не в 20 разів менша за ту, що під фуражевими. Проте врожайність зернових і інших сільсько-господарських культур, порівняно до інших, висока. Ось, наприклад, офіційні цифри пересічної врожайності 1926/27 року (в тоннах з гектара):

Пшениця . . . 2,25 т.	Кукурудза 3,0 т.
Овес 2,6 "	Квасоля й горох . 1,9 "
Ячмінь 2,6 "	Картопля 1,5 "

По окремих місцевостях земля дає феноменальні врожаї — близько 90 бушелів пшениці та близько 100 бушелів вівса з одного акра (5,8 тонн та 6,3 тонн з гектара).

Пшеницю сіють здебільша на великій рівнині в середній частині Південного острова.

Овес сіють скрізь; молотять на зерно $\frac{1}{3}$ врожаю, решту ріжуть соломорізками на харч худобі разом з недозрілим зерном.

Крім вищезгаданих культур, в Новій Зеляндії сіють та садять чимало різних корінеплодів: хміль, льон та тютюн.

З фуражевих трав сіють найбільше люцерну, еспарцет та тимофіївку. Багато трав культивують на насіння. Країна багато потребує такого насіння, бо щороку для збільшення посівної площи випалюють великі ділянки лісів, а без штучного посіву трава на цих випалених ділянках довго не ростиме.

Худоба цілий рік гуляє на волі, отже господарі не мають натурального гною для угноєння землі; тому вони вживають різних штучних мінеральних добрив, а найбільше так званого зеленого добрива, ц. т. сіють траву і, коли вона виросте, приорюють її. Трава гніє й поновлює родючість землі.

Всі процеси сільського господарства машинізовано більше, ніж у будь-якій іншій країні. Цифри 1927 р. такі: парових машин було на фармах 435, тракторів — 2588, електро-моторів — 8436, газо-моторів — 19.000, снопов'язалок — 15.200, молотарок — 364. Мала кількість молотарок показує, яке мале місце посідає зерно в ново-зеляндськім хліборобстві.

Садівництво після того, як споруджено пароплави з ходниками. Це дало змогу експортувати свіжі овочі до Європи й Америки. Тепер у Новій Зеляндії є долини, що в них садки тягнуться на десятки кілометрів. Культурні методи господарювання, сприятливе підсоння та достатня кількість дощу, як і сонячного світла, все це сприяло тому, що Нова Зеляндія за якістю своїх овочів та родючістю садків стоїть на однім з найвидатніших місць серед садівничих країн і стає найсерйознішою конкуренткою своєї вчительки — „сонячної“ Каліфорнії.

Тут ростуть і добре родяТЬ всі наші європейські овочеві дерева та чимало підтропічних.

На північній половині Північного острова, що має підтропічний клімат, розводять помаранчі, цитріни, мігдалі, виноград, ананаси не тільки для хатнього споживання, а й для експорту.

Овочі європейського півдня ростуть і по всіх інших провінціях. Деякі з цих овочів мають лише хатне значіння, а сливи, груші й надто яблука є цінний експортний продукт.

Найбільше славиться Нова Зеландія своїми яблуками, що чимраз більше завойовують європейський ринок. Вони ціняться не тільки за величину, гарний аромат і смак, а й тому, що, ростучи в країні, де майже немає шкідників, новозеландські яблука бездоганно здорові й незвичайно тривкі. Новоузеландці витрачають чимало коштів і зусиль на боротьбу з шкідниками, але ці гроші повертаються до них з великою лихвою тими високими цінами, що їх платять закордонні ринки



Сортування й пакування яблук для експорту

за їхні продукти, та тим, що за браком шкідників вони мають змогу знімати майже весь натуральний урожай своїх культур. Такої змоги не має жадна інша країна. За офіційними даними, в Сполучених Штатах від шкідників гине пересічно більше третини врожаю, що коштує кілька міліардів карбованців, у нас же звичайно гине від них не менше половини можливого (потенційального) врожаю збіжжя, овочів, городини тощо.

Взагалі досягнення ново-зеландського сільського господарства є результат не тільки природних умов, а також мірою й високої досконалості й науковости всіх методів культури.

Садоводи кладуть багато праці на обробку й утримання своїх садків, на захист їх від вітру, обсаджуючи їх алеями високих дерев. Наслідком цього дерева розкішно цвітуть та дають великі врожаї.

Городництво Городні овочі ново - зеляндці культивують здебільша для хатнього споживання. Ширше культивують лише культурні баклажани та цибулю, що їх теж вивозять за океан. Культура баклажанів поширюється, і для їхньої переробки є кілька чималих фабрик. Ця галузь промисловості виникла недавно, та має широко розвинутися.

Городина взагалі дає гарні продукти. Нині тут будеся фабрику, щоб сушити її та переробляти на консерви,— звичайно для експорту, бо для місцевого споживання завжди є свіжа городина.

Скотарство Скотарство є центральна галузь ново - зеляндського господарства. Ми вже бачили, що колись скотарство тут перебувало в руках великих капіталістів та багатьох акційних товариств. Пізніше вдосконалення методів експорту дало змогу за добру ціну збувати всі продукти скотарства; тоді скотарство стало приступне для всіх господарів, навіть для найдрібніших.

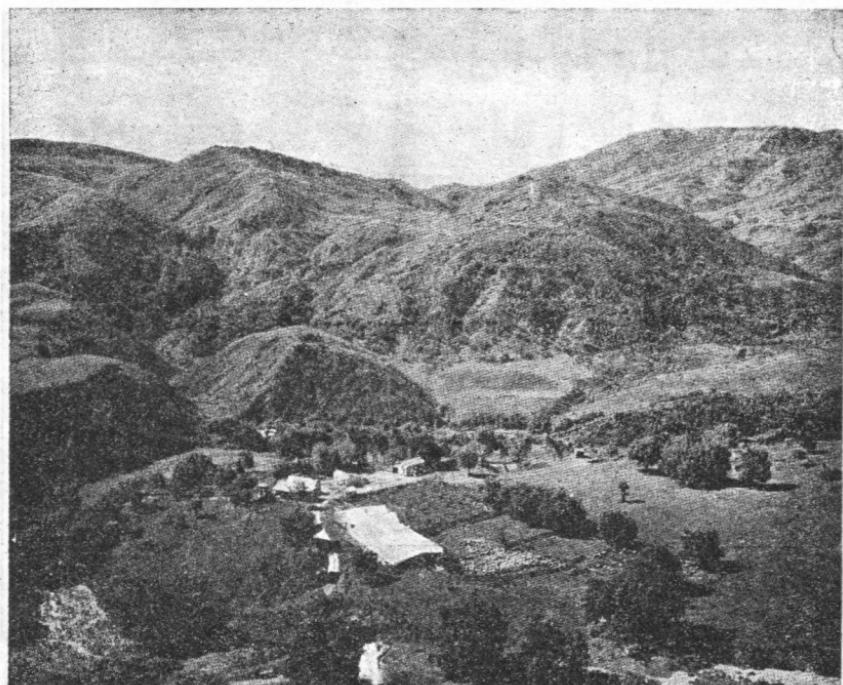
Значних скотарських господарств залишилося тепер мало. Колишні маєтки значних вівчарів, що в них паслися десятки тисяч овець, так звані „вівчарські станції“, продано дрібними дільницями колоністам, що провадять інтенсивне або напівінтенсивне господарство, цебто годують худобу в загонах такими харчами, що їх доводиться сіяти або купувати. Це й собі стає можливим через високі якості ново - зеляндської худоби та через велику цінність її продуктів.

Ми вже знаємо, що колоністи не знайшли на островах жадної чотириногої тварини. Отже, хатню худобу ім довелося привозити з Європи. Це коштувало так дорого, що варт було тратити гроші лише на найкращу й дорогу худобу; через це саме в Новій Зеляндії тепер лише найкращі та найцінніші породи свійських тварин, що дають велику кількість продуктів високої якості. В цім відношенні Нова Зеляндія випереджує всі інші країни.

Якщо до цього додати, що через здоровий клімат, достатню кількість добрих кормів та спеціальні заходи уряду в Новій Зеляндії майже зовсім немає хвороб і пошестей, то ми зрозуміємо, чому продукти ново - зеляндського скотарства витримують великі коштидалекої перевозки через рівник і тропіки й продаються в Європі дорожче за продукти більшості європейських країн.

Вівчарство В Новій Зеландії 26 міл. овець. За кількістю овець ця порівняно невелика країна стоїть на п'ятім місці на цілому світі (Австралія — 78 міл., Сполучені Штати — 40 міл., європейська частина СРСР — 35 міл., Південна Африка — $31\frac{1}{2}$ міл. штук).

З цих 26 міл. овець, 5 мільйонів чистопородні, а решта метиси — результат парування різних порід. Овець парували



„Вівчарська станція“

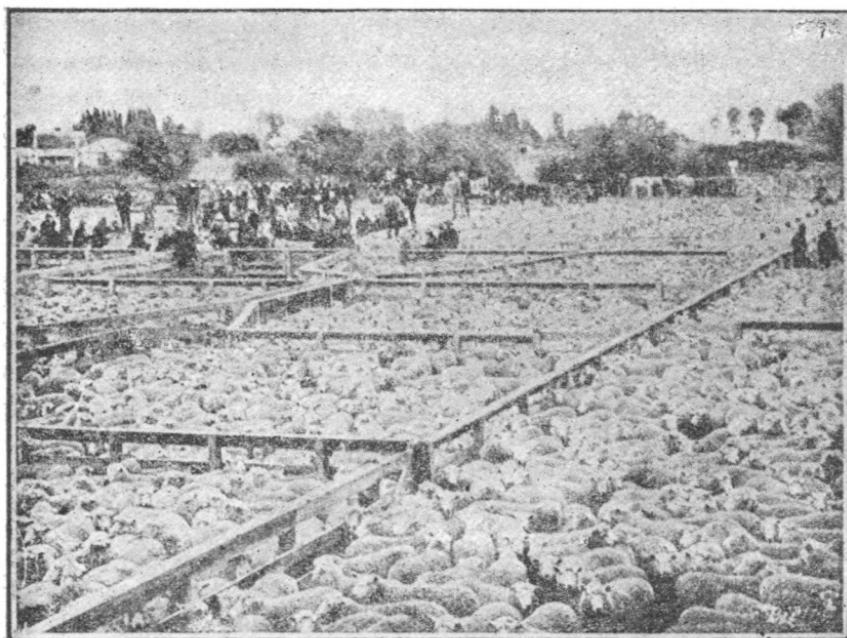
плановим порядком: залежно від європейської моди на ті або інші вовняні тканини, попиту на тоншу або товщу, довшу або коротшу вовну на ринку. Вівчарі через парування відповідних порід мали приплід, що давав таку вовну, яка була потрібна.

Ново-зеландські чистопородні вівці дорого ціняться, як племенний матеріал; щорічно їх вивозять по кілька десятків тисяч штук, здебільша до Північної та Південної Америки.

Вівчарство — найголовніше джерело ново-зеландського багатства. Експорт його продуктів становить більшу половину всього експорту й дає щорічно близько 300 міл. золотих карбованців. 1927 року їх вивезено на 227 міл. краб. Ця

сума складалася з таких частин: вовна — 118 міл. крб., баранина й ягнятина — 86 міл. крб.. смухи — 15,4 міл. крб. Крім цього вивезено баранячого сала й консервованого м'яса (в бляшанках) на 9 міл. карбованців.

Проте треба сказати, що дальший розвиток вівчарства неможливий. Не зважаючи на високий попит на вовну та баранину, кількість овець в Новій Зеландії не більшає, а



Овечий ярмарок

стоїть на одному рівні вже більше 10 років. Земельні площини, що їх віддається під вівчарство, хутко меншують, відходять під інші галузі сільського господарства, і якщо кількість овець при цім мало меншанає, то лише через те, що вівчарство переходить до раціональної культури пасовиськ, це дає змогу годувати ту саму кількість овець на меншій площині землі. Проте зрозуміло, що вже через кілька років вівчарство й тут змушене буде меншати коштом інших, вигідніших галузей скотарства.

Молочарство є саме та галузь скотарства, що по всьому світові поширюється й розвивається коштом вівчарства. В Новій Зеландії цей процес відбувається швидше, ніж в будь-якій іншій країні.

Перед винаходом сепаратора та холодника молочарство провадилося лише в невеликих розмірах для місцевого споживання. Не вживалося жадних заходів до поліпшення його техніки. Молочна худоба була мішана, і на неї не звертали особливої уваги. Тоді всім здавалося, що для країни більше значіння має не молочна, а м'ясна худоба.

Перші проби масла й сиру вивезено щось біля 1890 р., а через 30 років Нова Зеляндія стала одною з найважливіших молочарських країн цілого світу. Тепер вона вивозить молочарських продуктів на 150—170 міл. карбованців на рік. За ці продукти на європейських ринках платять ту саму ціну, що й за данські, цебто найвищу. Це доводить, що ново-зеляндські господарі мають гарну худобу, що вони гарно годують її і що звертають відповідну увагу на техніку виробництва.

В Новій Зеляндії 1.300.000 молочних корів, що належать до найкращих порід молочної худоби — джерсейської породи (500 тис.) фрісландської (250 тис.) та шортгорнської. Продукційність цих корів досить висока, але не задовольняє господарів, і вони вживають різних заходів до збільшення її. Найцікавіший з них такий: спеціальні комісії з кооператорів, зоотехніків і представників уряду щорічно оглядають всі череди і штампують спеціальним тавром тих корів, що мало дають молока або дають молоко з малим відсотком масла. Корів з таким тавром заборонено продавати на розплід або для молочарства — їх можна продавати лише на заріз.

Через цей та інші заходи, пересічна кількість масла з кожної корови за останні шість років побільшла з 142 ф. до 162 ф. на рік; це, між іншим, дає господарям цілих 13 мільйонів карбованців додаткового прибутку на рік.

Техніка молочарства в ново-зеляндськім молочарстві вживається найкращих технічних методів. Можливо, що у справі механізації молочарства в Новій Зеляндії стоїть вище, ніж по інших країнах. Механізація починається вже з доїння, що на 8.000 фарм провадиться електрічними машинами (місцевої продукції). В Новій Зеляндії 1.700 електричних сепараторів. З машинки для доїння молоко тече в сепаратор по нікльованих трубках; отже воно не торкається ані відер (що не завжди бувають чисті), ані рук (що у скотаря завжди бувають нечисті). Отож у вершку, що виходить із сепаратора, немає жадних мікробів. Після доїння через машинку та сепаратор 15 хвилин пропускається окріп.

В дальших процесах виготовлення масла й сиру теж додержуються найсуворішої досконалості та чистоти. В результаті ново - зеляндське масло на лондонському ринку не гірше за данське (що його вважають за найкраще на світі), а в момент виготовлення воно безумовно краще за данське.

Є спеціальна причина тієї великої уваги, що її ново - зеляндці віддають справі піднесення якості своїх продуктів, а надто таких нетривких, як масло (а також м'ясо, яйця, овочі тощо). Між європейськими ринками та Новою Зеляндією лежить двохмісячна путь між тропіками та через рівник. Для того, щоб ново - зеляндські продукти доходили до європейського ринку не гіршими за продукти інших країн, треба, щоб у момент виготовлення вони були найкращої якости. Ось чому ново - зеляндці не можуть задовольнятися приготуванням просто гарних продуктів, а мусять виробляти лише найкращі, кращі за продукти інших країн. Це примушує їх стежити за поступом сучасної техніки й хутко переймати всі новітні винаходи та вдосконалення. Якнайдосконаліша техніка ново - зеляндського сільського господарства абсолютно потрібна для цієї країни.

Зрозуміло, що високий рівень розвитку молочарства, цієї головної галузі ново - зеляндського народного господарства, дуже сприяє поступовій всіх інших його галузей, бо неможна було б підносити сільське господарство без відповідних заходів у промисловості, торговлі, політиці, народній освіті й т. інш.

Кооперація. Її значіння В сучасних умовах високе удосконалення будь - якої галузі сільського господарства можливе лише за організації хліборобів в міцні кооперативні товариства. Якби у ново - зеляндців не було кооперативів, то їхні продукти мусили б проходити через руки кількох приватних торговельних установ, що з них кожна бажала б щонебудь заробити; тому хліборобові платили б за продукти мало, а на європейському ринкові їх продавали б за дорогу ціну. Ринок брав би їх неохоче й небагато, а хлібороб не мав би коштів для технічного удосконалення виробництва, та й не відчував би потреби в ньому. Кредит, а також машини, добрива тощо, теж були б дорогі. Та хлібороби єднаються в товариства, що або купують для них машини та добрива безпосередньо на фабриках, або й самі фабрикують. Ці ж таки товариства і продають продукти.

своїх членів на європейських ринках. Отож всі ті гроші, що Іх заробили б капіталісти, залишаються в кешені хліборобів. Вони дістають за свої продукти ціни, що дають їм змогу поширювати та поліпшувати своє господарство.

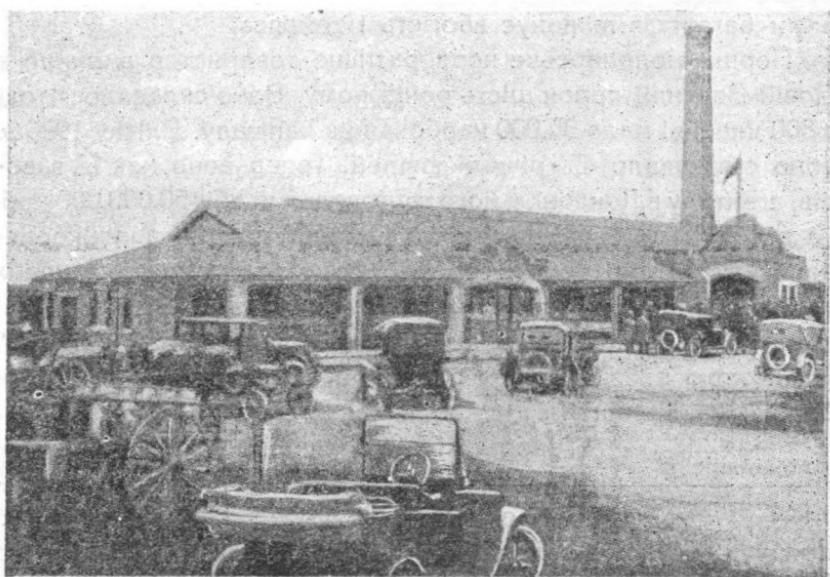
Отже, висока якість продуктів сільського господарства є безпосередній наслідок роботи ново-зеляндської кооперації. Без кооперації Нова Зеляндія не використала б свої величезні природні багатства, вона ще й досі була б напівдикою колонією, також як багато частин Африки та Океанії, що в них досі поряд з чималими невикористаними природними багатствами панує вбогість і темрява.

Перше молочарське кооперативне товариство виникло в Новій Зеляндії сорок шість років тому. Воно складалося тоді з 800 членів і мало 35.000 карбованців капіталу. Влітку 1926 р. воно святкувало 45-річний ювілей. Тепер воно має 12 заводів, агентуру в Лондоні, а його торговельний обіг 50.000.000 крб. на рік. Товариство весь час додержувалося данських кооперативних методів роботи і само було за зразок для нових ново-зеляндських кооперативів. Воно зветься „Кентерберійська кооперативна асоціація ново-зеляндських фармерів“ (за назвою найзначнішого осередку молочарства — Кентерберійської провінції).

Молочарські заводи Тепер у Новій Зеляндії 515 заводів та фабрик для переробки молока; з них $\frac{9}{10}$ належать кооперативам, що виробляють 94% усієї продукції молочних продуктів (кооперативні заводи значно більші за приватні). Питома вага старих експортних продуктів скотарства — вовни, шкір, сала, м'яса — хутко знижується і молочарство стає на перший план. Нову Зеляндію вже звуть „молочарський заклад Британської Імперії“. На англійському ринкові вона витискує навіть Данію. 30 років тому Нова Зеляндія посылала на англійський ринок $\frac{1}{30}$ частину того масла, що посылала Данія; тепер вона посылає вже 75% того, що продає Данія.

В молочарській кооперації Нової Зеляндії перше місце посідають молочарські заводи. Це здебільша великі підприємства з найновішим технічним устаткованням. Такий завод переробляє за рік мільйони пудів молока і виробляє десятки й сотні тисяч пудів масла та сиру. Один з них виробляє 150.000 пудів масла та сиру на рік — це найбільша фабрика масла в цілому світі. Разом з 12 іншими велетенськими

заводами він входить до складу „Ново-зеляндського кооперативного молочарського товариства“ і міститься в м. Вагароа (Північний острів). Сирний завод у м. Вайкато (Північний острів) має 14 казанів, місткістю кожний на 250 пудів молока. Заводів, що виробляють понад 50.000 пудів масла на рік, є десятки (в Америці, де є чимало великих заводів, лише один виробляє 60.000 пудів масла, а на одну данську фабрику припадає пересічно по 75—125 пудів молока, тобто по 3—5 тисяч пудів масла на рік).



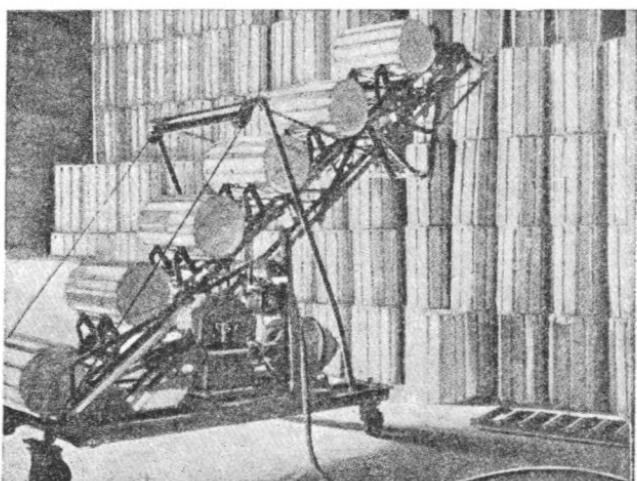
Кооперативна сироварня

**Інтенсивне
молочарство**

Зрозуміло, що такі велетенські заводи можливі лише в районах, надзвичайно багатих на молоко. Отже, не зважаючи на велику просторінь країни, на низьку цінність землі, молочарські райони відзначаються високою інтенсифікацією господарства й дорогою землею. Американські спостерегачі свідчать, що такі меліоративні роботи та таку обробку землі, як на новозеляндських сіножатях та пасовищах, лише зрідка побачиш по інших країнах. Ціна землі, спеціально пристосованої для молочного господарства, надзвичайно висока — 900—1800 карбованців за гектар, а за часів війни, через високий попит на масло, вона стала об'єктом нечуваної спекуляції: ціна землі

по молочарських районах досягала фантастичних розмірів — до 3600 крб. за гектар. Проте, молочне господарство на дорогій землі, з дорогим устаткуванням та з великим напруженням людської праці, надто вигідніше, аніж в умовах вільного попасу десь в глибині країни, хоч там земля (навіть непогана) коштує лише по кілька карбованців за гектар.

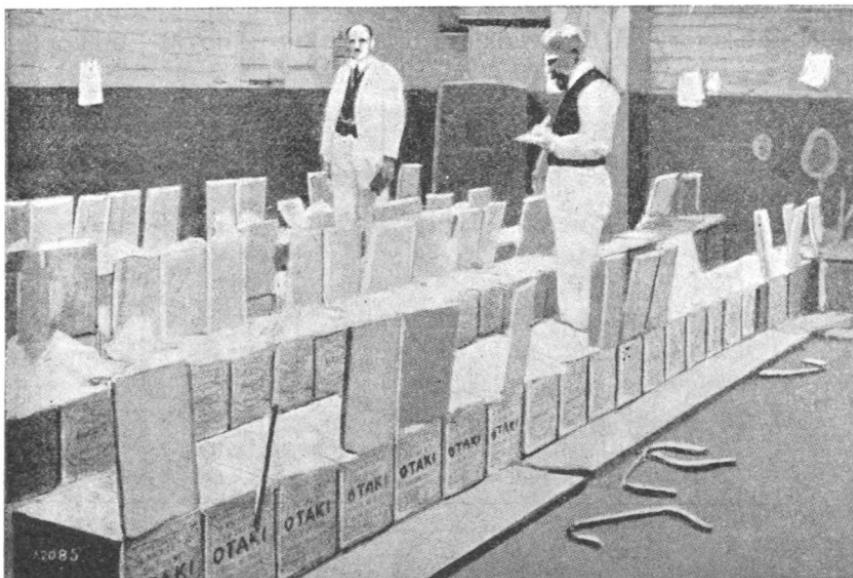
І справді, через сприятливе підsonня та добру культуру землі (природна родючість її не більша за європейську) фармер має змогу на багатьох гектарах тримати по 30—60 корів.



Склеп для сиру й пересувний елеватор

В Новій Зеландії немає зайвих робочих рук, і наймана праця коштує надзвичайно дорого. Отже, фармер провадить господарство лише власною працею та працею своєї родини. Тому йому доводиться раціоналізувати працю та всі господарчі методи, а також вживати якомога більше машин. Корови цілий рік пасуться в переносних загонах, отже потребують мало догляду. Добування та первісну обробку молока механізовано: електрична машина для доїння доить воднораз по 4—6 корів і видує за годину по 40—60 корів. Вона потребує уваги лише одного підлітка. Праця електричного сепаратора цілком автоматична. Вершки перевозиться до заводу вантажними автомобілями. За таких умов праці одного чоловіка та одної жінки досить для утримання півсотні корів та ще кількох свиней, курей, садка та городу.

Оскільки ціна на масло, отже й прибуток кожного господаря, залежить від доброї якості продукції кожного господарства, господарі активно допомагають один одному тримати господарство на належній височині. Не менше заінтересовані вони і в тім, щоб кожен господар одержував від кожної своєї корови якнайбільше молока, бо й це збільшує прибуток кожного члена кооперативу.



Урядова інспекція експортного масла

Справді, вартість виробництва одного фунта масла по дрібних порівняно заводах становить 15—16 коп., а по більших 8—9 коп. За останніх років ці витрати через загальне збільшення заводів поменшали пересічно на 20%.

На прикладі Нової Зеландії можна часто густо спостерігати, як розвиток знарядь праці й системи та її організації утворює такі близькі й дружні взаємовідносини між людьми, таку солідарність, якої ніколи не щастило утворити жадним моральним ученням, жадним релігіям.

Для цілковитого забезпечення високої якості експортного масла й сиру кооперативи та уряд завели стандартизацію та інспекцію. Коли масло чи сир переходить від заводу до збутового кооперативу, то їх насамперед сортують. До експорту йде лише бездоганне, абсолютно одноманітне, масло та що

відповідає стандартові, цебто низці суворих і точних вимог щодо вигляду, твердости, вогкости, аромату, смаку й т. ін. За угодою з кооперацією за цією справою стежить урядова інспектура, що перевіряє продукти перед тим, як їх навантажують на пароплави. Спільними заходами кооперативів та уряду якість продуктів безупинно підноситься: 1912 — 15 р.р. добірного масла вироблялося лише 47%, 1921 — 1924 р.р. цей відсоток підвищено до 61.

Вплив на поліпшення якості продукції та розмір тієї частки збутової ціни, що її дістає продуент-хлібороб — най-певніше мірило досконалості роботи кооперації. З цього погляду Ново-Зеляндська кооперація стоїть на дуже почеснім місці в світовій кооперації. Ново-зеляндський фармер одержує за своє масло 81% лондонської ціни на масло та 70% ціни сиру. Всі додаткові витрати, включаючи фрахт (вартість перевозки морем) становлять лише 19% ціни масла та 30% ціни сиру. Навіть в Америці всі ці витрати більші: для масла 22,5%, а для сиру 30,7%.

М'ясне скотарство Нова Зеляндія 1927 р. мала $3\frac{1}{4}$ міл. голів великої рогатої худоби; з цього числа 1,3 міл. молочної худоби, а щось із 2 міл. голів — корови, що їх розводять здебільша на м'ясо (герифорди, шортгорни, aberдинські тощо). Хоч м'ясної худоби більше, ніж молочної, проте загальна цінність її продуктів, цебто її економічне значіння, набагато менше. Її розводять лише на тих землях, що з них не можна користуватися для інших цілей: на буераках, де вона нищить кущі і таким способом виготовляє ґрунт для вівчарства (що і собі виготовляє землю для сіножатів та для молочарства).

Значна частина м'яса великої худоби експортується до Європи. Найцінніше м'ясо дають метиси від спарування герифордської породи з шортгорнською.

Висока якість ново-зеляндської худоби сприяє щорічному вивозові її за кордон (5 — 6 тисяч голів), здебільша до Сполучених Штатів і до Південної Америки для племенних цілей — для поліпшення черід.

Свинарство Свиней ввезено до Нової Зеляндії більше як 100 років тому, але їм не надавали значіння аж доки не розвинулось молочарство, що дає безліч покидьків (віяне молоко, сколотина), що ними вигодовують свиней.

За останніх 25 років кількість свиней побільшала в два-дцятеро, і досягає 500.000 голів; це становить понад $\frac{1}{3}$ тварини на одну голову населення (у нас тільки $\frac{1}{8}$). Проте це слід вважати лише за початок ново-зеляндського свинарства, і нині вживається заходів до ширшого його розвитку. Утримання свиней коштує недорого; вони цілий рік пасуться на зелених пасовиськах. Отже догляду за ними небагато, а в той же час в Новій Зеландії немає тих пошестей, що часто густо гублять європейські й американські череди.

З свиней користуються також для нищення байраків, а надто папоротів; в цій справі вони допомагають великий рогатій худобі: та нищить зелені парости, а свині — коріння.

По лісах живе чимало здичавілих свиней, що на них полюють мисливці, як на природну дичину.

Птахівництво Птахівництво є теж одна з тих галузей сільського господарства, що звертає тепер особливу увагу хліборобів. Через низку заходів (поліпшення годівлі, приміщення, догляду, породи) кількість яєць, що їх кладуть кури, безупинно більшає, і тепер є чимало таких господарств, що в них кури несуть пересічно понад 200 яєць на рік кожна (в одному навіть по 272).

На лондонськім ринку ново-зеляндські яйця посідають за якістю третє місце (перше місце — ірландські та англійські, а друге — данські).

Останніми роками утворилося чимало таких господарств, що виключно виховують курей (до 500 господарств, з них 66 мають понад 1000 курей кожне).

Бджільництво Зрозуміло, що де процвітає садівництво і де мільйони гектарів засіяні клеверами та іншими медоносними рослинами, там є і найважливіша умова для розвитку бджільництва. До того ж брак багатьох з тих комах, що запліднюють квіти овочевих дерев, примушує ново-зеляндських садівників тримати при садках більші чи менші пасіки.

Бджільництво провадиться раціонально, і кожний вулик дає чималий прибуток — пересічно 12 — 18 крб. на рік.

1923 р. (рік останньої реєстрації) в країні було 6.300 пасік; в багатьох з них було більш як по 200, а по деяких і понад 1000 вуликів. Вони дали 3.000 фун. меду та 60.000 фун. воску. Експорт досягав $1\frac{1}{4}$ міл. фунтів. На світовім ринку ново-зеляндський мед вважають за найкращий (на другім

місці стоїть каліфорнійський, а на третім — французький та англійський).

С.-г. кооперація Щодо кооперації, то Нова Зеландія — Данія південної півкулі землі. Більша частина її сільсько - господарського населення кооперована. Кооперативи Нової Зеландії — головні осередки економічної діяльності країни; через них здебільша провадиться експорт сільсько - господарських продуктів. Хлібороб дістає через свої кооперативи все, потрібне йому в господарстві, аж до споживчих товарів та кредиту. Через них же збуває свої продукти, страхує своє майно, худобу, посіви й т. ін.



Пасічне господарство

Досягнення ново - зеляндської кооперації остильки великі, що американські кооператори 1925 р. відрядили до Нової Зеляндії спеціальну комісію для вивчення їх.

Ново - зеляндська кооперація складається з 12 спеціальних (фахових) спілок, об'єднаних в один центральний союз.

Найстаріша з цих спілок організувалася 1881 - го року ; в ній 12 тисяч членів, а річний обіг її становить 70—80 міл. карбованців. Вона постачає своїм членам різні знаряддя, матеріали та крам, а також збуває їхні продукти,— здебільша збіжжя та худобу. Вона має власний завод хемічних добрив. Це Ново - зеляндська спілка фармерів провінції Кантербері.

Молочарство має кілька місців спілок. Одна з них — „Ново - зеляндське Кооперативне Молочарське Товариство“ (в м. Гамільтоні) за розмірами свого виробництва стоїть на першому місці серед кооперативів цілого світу. 1923 р. вона виробила 20.000 тонн масла, 3.500 тонн сиру, 4.000 тонн молочного

порошку та щось із 1.000 тонн сухої казеїни,— разом на суму в 45.000.000 карбованців. Ця маса молочних продуктів становила вантаж 80 океанських пароплавів - холодників.

Ця спілка має багато фабрик масла, 15 сироварень, 3 фабрики молочного порошку й 1 фабрику казеїни. Для постачання палива цим численним підприємствам спілка має власні копальні та 1.100 гектарів кам'яновугільних шарів.

Інші фахові спілки об'єднують вівчарів, птахівників, садоводів і т. ін. Кожна з них працює в своїй спеціальності галузі господарства, провадить постачання господарствам тих спеціальних матеріалів, що їхня галузь потребує, вживає заходів до поліпшення продукції та збуває її продукти на місцевих та закордонних ринках.

Всі ці спілки об'єднані в центральну спілку,— „Ново-зеландську кооперативну гуртову федерацію“, що її утворено 1917 р.

Федерація постачає спілкам різний крам та організує експорт у тих галузях, де ще немає спеціальних експортних організацій. 1921 р. до федерації прилучалося 14 спілок з 60 тисячами членів, а її торговельний обіг досягав 200 міл. карбованців.

Заходами федерації утворилося кооперативне товариство пароплавства. Мета його — провадити увесь імпорт і експорт кооперативів лише на кооперативних пароплавах.

**Сільсько -
господарська
освіта** На Південному острові близько м. Крайст-Черча є вища сільсько - господарська школа з трилітнім курсом, що має за мету виховання цілком освічених господарів - практиків.

Для практичних занять школа має велику фарму, присвячену всім найголовнішим галузям сільського господарства. Всю роботу на цій фармі виконують студенти.

Така сама школа є й на Північному острові біля м. Гамільтону.

Для виховання вчених агрономів і зоотехніків, потрібних найбільше для вищих наукових закладів, досвідних станцій викладання тощо, є спеціальний сільсько - господарський факультет при ново-зеландському університеті в м. Велінгтоні. Крім того, нині будується великий сільсько-господарський інститут.

Середніх сільсько - господарських шкіл є кілька десятків по різних містах країни. Вони присвячені тій чи іншій спеціальній галузі сільського господарства залежно від місцевих потреб.

Крім цих спеціальних шкіл, сільсько - господарські науки викладається в усіх школах країни (в тім числі і в кількох міських); звичайно при цих школах є ділянки землі, якщо не цілі фарми, для практичних занять учнів.

Зрозуміло, що в країні, де добробут держави і всього населення базується на успіхах сільського господарства, держава мусить уживати всіх можливих заходів до сприяння його розвиткові. Не маючи змоги перелічити цих заходів (таких, як утримання досвідних установ, безоплатна перевозка залізницями мінеральних добрив та порожніх бідонів з-під молока), вкажемо на два - три з них, вважаючи їх за найголовніші.

Заради збільшення кількости хліборобів, уряд без жадних формальностей та забезпечення дає землю або в довготермінову оренду (на 24 роки), або у власність з виплатою за $36\frac{1}{2}$ років за 6,5% (включаючи сюди і відсотки на капітал і сплату боргу). На таких же умовах видається і позики робітникам на будування власних осель. Державні банки видають фермерам позики на поліпшення господарства, а кооперативам — на спорудження фабрик для переробки сільсько - господарських продуктів.

Інструктування господарів теж організоване так, що кожен господар може одержати потрібні вказівки та наукову допомогу від кваліфікованих інструкторів. Для цього департамент хліборобства має численний штат фахівців, що за вимогою хлібороба відвідують його фарму й допомагають йому розв'язувати утруднення або заводити ті чи інші поліпшення.

Зрештою, уряд має штат інспекторів, фахівців різних галузей сільського господарства, що уважно перевіряють продукцію сільського господарства і припускають до експорту лише продукти добірної якості. Це примушує всіх господарів продукувати лише такі продукти, сприяючи воднораз поліпшенню так техніки господарства, як і його прибутковості.

Промисловість для утримання всіх тих численних галузей промисловості, що продуктів їхніх воно потребує; тому власна промисловість присвячена здебільша переробці найголовніших місцевих продуктів, насамперед сільсько - господарських. Проте, широкий розвиток електричної промисловості і здешевлення електричної енергії, що спостерігається останніми роками, помітно відбувається на зростанні промисловості.

Загальна сума продукції побільшала з 158 міл. карбованців 1910 — 11 р. до 453 міл. карбованців 1923 — 24 року.

В березні 1924 р. всіх робітників та службовців було 77.661 душ, що разом з їхніми родинами становлять 380 тисяч душ населення. В сільськім господарстві активних працівників було 105.300 чоловіків та 37.400 жінок; з них у самому молочарстві 77.000 душ, це єтото стільки ж, скільки в усій промисловості. Заробітної плати робітникам та службовцям виплачено було за рік 145.730.000 крб., отже, пересічний заробіток одного робітника становить щось 2.000 крб.

1927 р. підприємств було 4.791 — робітників 81.700, а вартість всієї продукції — 848 міл. карбованців.

В поданій нижче таблиці показано число робітників, суму їхньої заробітної плати та вартість продукції в головних галузях промисловості (цифри за 1924 р.):

	Число робітників	Сума зарплати	Вартість ви- робництва
М'ясна продукція (бойні та холод- ники)	7.361	13.350.000	132.617.000
Молочарські фабрики та заводи (масло, сир тощо)	4.321	8.680.000	189.270.000
Тартаки й деревообробні фабрики	9.435	20.580.000	50.220.000
Друкарні	5.879	12.610.000	36.230.000
Машиністи	3.524	6.820.000	—
Автомеханіки	2.588	4.340.000	—
Вовняні фабрики й сукновальні .	2.679	4.180.000	—
Виробництво одягу	8.877	8.160.000	24.000.000
Трамваї	3.151	7.210.000	—
Шкіряні заводи	—	—	27.000.000
Млини	—	—	27.180.000

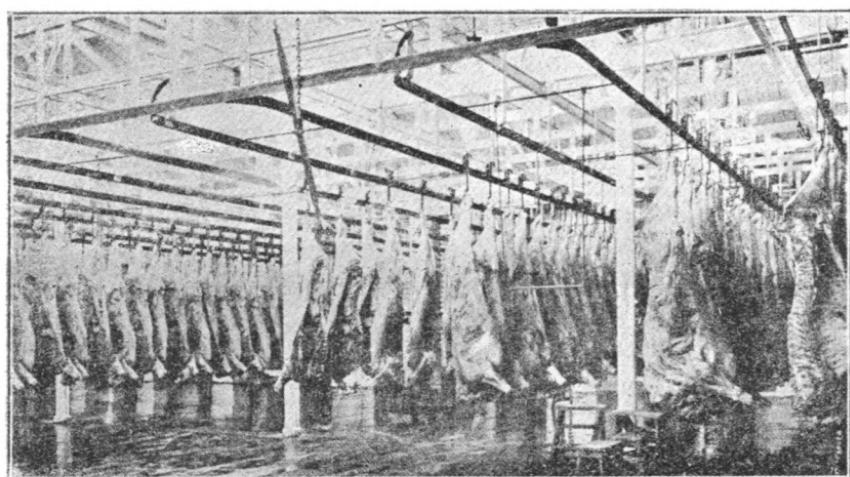
Крім вищезазначених, є ще десятки дрібніших галузей промисловості — цегельна, цементова, мебльова, кондитерська, скляна, машинова й т. ін. Про деякі з них варто сказати по декілька слів.

За вартістю продукції та за загальним значінням в економіці країни перше місце посідає молочарство; про нього досить детально говорено вище.

М'ясна промисловість Друге місце за вартістю посідає м'ясна промисловість. Вона охоплює: величезні бойні, що на них забивають щороку щось із 10 міл. худоби, холодники, де це м'ясо охолоджують або заморожують для експорту, фабрики для переробки м'яса на консерви, солонину, бекон (закопчена свинина), для очистки й

сушіння кишок, для виготовлення м'ясних кормів, м'ясних добрив і т. ін. Порівняно невелике число робітників у цій галузі свідчить про високий ступінь її механізації.

Вивозять переважно баранину, а також яловичину, свинину та по кілька мільйонів туш кролів. Раніш ново-зеляндська морожена баранина була на всіх ринках Європи; був час, коли її продавали навіть у колишній Петербурзі й Москві. Тепер м'ясо не заморожують, а охолоджують до 1° температури. За таких умов воно зберігає смак та інші якості свіжого м'яса, і тому все те м'ясо продається на вибагливім англійським ринкові.



Охолоджування м'ясних туш у холоднику

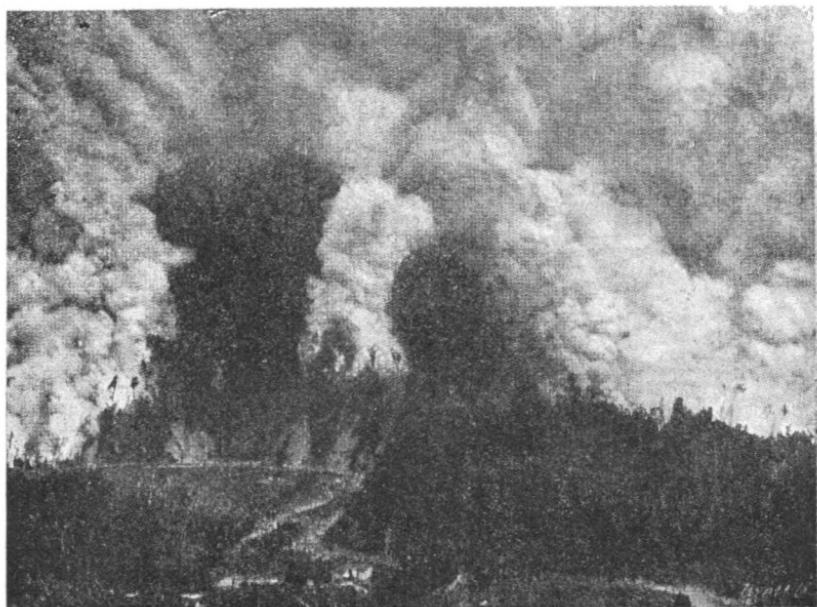
Лісова промисловість Нова Зеляндія ще й досі має величезні ліси, що дають гарні корабельні й інші лісові матеріали. Ново-зеляндська сосна, каурі, є одна з найцінніших порід дерев; найкращі екземпляри мають $1\frac{1}{2}$ саж. в діаметрі; бувши розпиляне, таке дерево дає досить матеріалу для збудування чималого двоповерхового будинка.

Експлоатація лісів ще й досі провадиться надзвичайно хижакицьким способом: для розробки на тартаках беруть лише найкращі дерева, а решту, разом із деревами 8—10 вершків, а також все гілля, палять на місці, щоб розчистити площину для сіяння трав. Попіл поволі нищать (за допомогою

міцних квасів або рвуть динамітом). Недалеко вже той час, коли в Новій Зеландії ліси залишаться тільки на горах.

Гірництво багатства, та через дорожнечу робочих рук розробляють їх мало.

Кам'яний вугіль є в кількох місцевостях обох островів. Його здобувається для місцевих потреб та для постачання пароплавам і англійській військовій флоті. На північно-



Палять ліс

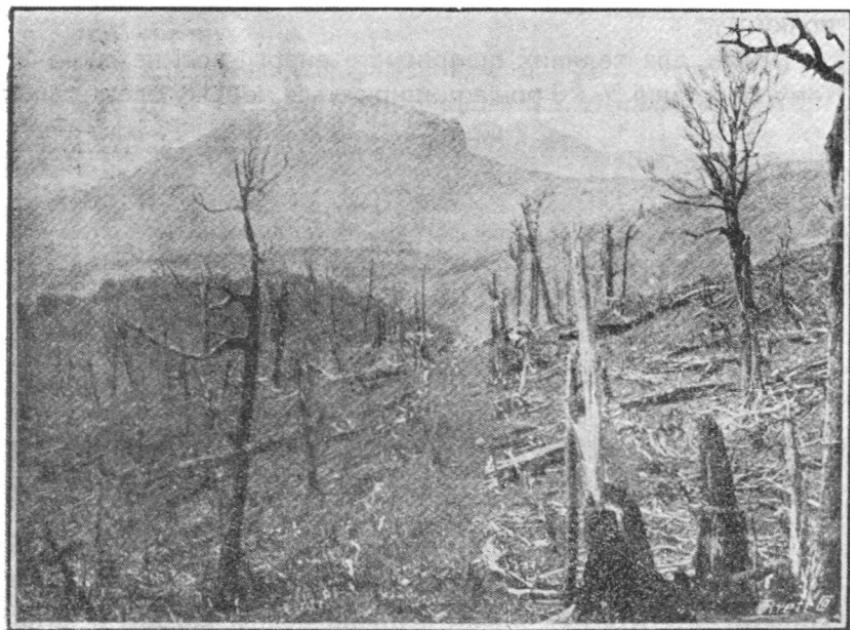
західному узбережжі, коло м. Нелсона, є значний гірницький осередок. 1927 р. вартість кам'яновугільної продукції становила 22.300.000 крб.

Золоті розсипища є на обох островах, та їх уже добре розроблено. Вони були відкриті 1857 р. Тоді до Нової Зеландії поприїздили сотні тисяч шукачів золота. Кілька з них дійсно збагатіли, але переважна більшість з них золота не знайшла і взялася за фармерство або стала на роботу по містах.

До 1916 р. золоті розсипища та копальні дали золота на 875 міл. крб.; здобич 1927 р. оцінювано в 5,4 міл. крб. Тепер золото видобувають здебільша в кварцових копальнях:

кварц мелють на порох і з цього пороху електромеханічними способами видобувають метал. Ця справа потребує великих капіталів; розробка розсипиш можлива і без капіталів, але тепер вона майже нікого не приваблює, бо звичайна робота легша й вигідніша за видобування золота.

Ново-зеляндські копальні живого срібла (однією з цілій Британської імперії) покищо мало розроблені. Знайдено



Випалений ліс, готовий до посіву трав

також і потроху розробляється поклади заліза, срібла, марганцю, хрому, сурмику, олива, міді, каоліну, мармуру та нафтovі джерела.

Друкарство Серед поданих вище цифр впадає в очі значний розвиток друкарської промисловості. В ній працює 8% робітників, і вона дає 12% суми загальної продукції всієї промисловості. Оскільки її продукти призначенні лише до місцевого споживання, ці цифри свідчать про надзвичайно високі культурні потреби населення.

Дійсно, ново-зеляндська преса має 306 періодичних видань. З них 61 щоденних, 85 щотижневих, 99 щомісячних. За кількістю книжок і газет, що припадають на одну душу населення, Нова Зеляндія посідає одно з перших місць.

Електрифікація Нова Зеландія має незлічимі запаси (не менше за Швейцарію) дармової енергії. Водоспади, пороги та бурхливі гірські річки дають дешеву електричну силу. Всі населені пункти і на 15 — 20 домів та й усі фарми, що лежать недалеко шляхів, мають енергію для освітлення та для дрібних моторів. Ціни на енергію надзвичайно низькі: енергію для освітлення навіть не міряють; встановлено одноманітну ціну — 12 коп. на рік за одну лямпочку.

Проте, для великих підприємств енергії досі не вистачає, тому за останні 5 — 6 років поширюється мережу електричних



Перевозка вовни від станції до залізниці

станцій та будується кілька великих нових. Це дасть змогу перевести на „білий вугіль“ (електричну силу) всі фабрики, заводи та залізниці.

Найбільшими станціями володіє держава. Вона постачає енергію місцевим електричним радам, а сама не втручається в справу розподілу ІІ. Досі загальна міць кількох державних станцій становила 73.000 кінських сил; 1926 — 27 р. пущено чотири нових станції на 20.000, 24.000, 96.000 і 40.000 кінських сил.

**Зовнішня тор-
говля** Починаючи з 1870 р., експорт Нової Зеландії значно більший за імпорт. Це забезпечує невинне зростання багатства країни. Щодо суми зовнішньої торговлі (експорту й імпорту) на душу населення, то в цім відношенні перед світовою війною на першому місці була Бельгія, а на другому — Нова Зеландія. Нині Нова Зеландія набагато випереджує всі інші країни.

На душу населення припадає пересічно по 770 крб. на рік; в Австралії — 430 крб., в Канаді — 420, в Швейцарії — 400, в Данії — 370, в Великобританії — 340, в Бельгії — 320, в Норвегії — 310, в Аргентині — 280, у Франції — 220, в Сполучених Штатах — 160. Це — країни з найвищим обміном; інші країни далеко відстають від них. Італія, наприклад, має лише 55 крб., хоч вона далеко не на останнім місці; Росія мала перед війною 15 крб. (1374 крб. ввозу й 1150 крб. вивозу на 150 міл. душ населення).

Беручи навіть абсолютні цифри, Нова Зеландія з населенням в $1\frac{1}{3}$ міл. чол. випереджує більшість тих великих країн, що мають по кілька десятків мільйонів населення. Сума вивозу 1926 р. досягла 452 міл. крб., а вивозу — 499 міл. крб.

Експорт Поданий нижче список найголовніших експортних товарів дає досить яскраву картину продукції країни; 1925 р. вивезено:

	Кількість	Вартість у карбованцях
Вовни	596 900 кил	177.387.000
Масла	1.245.300 центн.	102.400.000
Ягнятини	1.513.400 "	67.618.000
Сиру	1.376.700 "	58.000.000
Баранини.	1.082.000 тушок	30.700.000
Овчин	8.695.000 штук	19.890.000
М'яса (яловичини).	705.700 центн.	10.440.000
Шкір велик. худоби	1.198.000 штук	9.400.000
Сала	25.000 тонн	8.940.000
Шкір кролів.	19.700.000 штук	8.430.000
Лісових матеріалів	49.000.000 футів	5.730.000
Ново-зеляндського льону(волокна) 16.400 тонн		5.160.000
Смоли з каурі	5.370 "	4.140.000
М'ясних консервів.	65 500 центн.	2.180.000
Насіння трав.	45.360 "	1.180.000
Яблук	8.507.000 фунтів	1.160.000
Хмелю	339.000 "	201.000

(1 центнер = 120 фунтів; 1 тонна = 1000 кілограм, щось з 62 пуди)

$\frac{4}{5}$ частини експорту йдуть до Англії. Перевезені ці продукти на 706 пароплавах з загальним тоннажем 2.213.000 тонн.

Імпорт Нова Зеландія потребує довозу з-за кордону численних продуктів фабрично-заводського виробництва; найголовніші з них за порядком їхньої вартості такі: вовняні тканини (на 45 міл. крб.), машини (на 40 міл. крб.), автомобілі й трактори (на 45 міл. крб.), гас

і нафтові продукти (31 міл. крб.), залізо й сталь (на 27 міл. крб.), одяг, цукор, тютюн, канцелярське приладдя, хемікалії, ліки, скло й порцеляна, чай, взуття, металевий крам, інструменти тощо.

Щось з половину цього краму довозиться з Англії, 16% — із Сполучених Штатів, що Іхня пайка в ново - зеляндськім імпорті щороку більшає коштом англійської.

Шляхи Країна вкрита рясною мережею гарних шляхів. Загальна довжина шосейних доріг становить понад 70 тис. кілометрів, чимала частина їх вкрита цементом або асфальтом. Грунтovих шляхів щось із 30 тис. кілометрів. Мостів, що понад 5 саж. завдовжки, є 3.200.

Залізниці є у всіх частинах країни; загальна довжина їх становить 5.000 кілом. Зважаючи на жвавий рух так пасажирський, як і вантажний, колію обслуговує порівняно велика кількість паротягів та вагонів; перших є 690, пасажирських вагонів — 1700, а вантажних — щось із 30.000.

На кожну душу населення припадає пересічно по 25 по-дорожків на рік. Залізниці належать державі, за винятком лише 150 кілом. колій, що обслуговують приватні лісорозробки й копальні. З 71 міл. крб. гуртового прибутку чистий прибуток від залізниць становить 15 міл. крб.

Всі значні міста мають електричні трамваї, і чимало міст сполучено одне з одним трамвайними лініями.

Зв'язок Поштовий та телеграфний зв'язок є у всіх пунктах країни, навіть найглуших. Поштових контор 2.035 — надто більше, ніж таких осель, що мають понад 5 домів. За кількістю телеграфної поштової кореспонденції та телефонів, що припадає на душу населення, Нова Зеландія посідає перше місце серед культурних країн: листів припадає 200 на рік, поштових карток — 6, бандеролей з друкованими речами та посилок — 80, газет і журналів (крім бандеролей) — 30, телеграм — 12. Якщо перевести ці цифри на родини в 5 душ, то матимемо неймовірні цифри (1.000 листів на рік). Телефони є мало не в кожній кватирі, разом 135.000 штук.

Нова Зеландія була перша з усіх країн, що відновила дешевий передвоєнний поштово - телеграфний тариф.

Націоналізація Колись гадали, що Нова Зеландія, хутко посуваючися наперед щодо націоналізації торговельно - промислових підприємств, простує мало не до соціалізму; але, як ми це розглянемо детальніше в іншій

частині цієї книжки, цей рух припинено міцним опором капіталістичної кляси, що примусила робітництво повернути на революційну путь. Націоналізація обмежилася кількома громадськими службами і зовсім не вплинула на будь - яку зміну характеру соціального стану країни.

Залізниці, пошта й телеграф, а також найзначніші електричні підприємства належать державі (водоспади є державна монополія), трамвайні підприємства, водогони та станції розподілу електричної енергії — міським самоврядуванням.

Копальні також майже всі належать державі; вона сама їх експлоатує їх. Кам'яний вугіль продается з державних склепів, що провадять гуртову й роздрібну торговлю.

Державне страхування Страхова справа, не бувши державною монополією, провадиться найбільше державою (страхування від нещасних випадків, поїжжі, страхування життя, будинків, почасти посівів та худоби).

Найважливіша з державних страхових установ — це Державний прозірливий фонд, що з нього видається допомогу та пенсії. Кожен чоловік 65 років віку та жінка 60 років мають право на пенсію пересічно по 400 карбованців на рік. 1925 року таких пенсіонерів було 22.000 чоловіка, і загальна сума виданих їм пенсій становила 8 міл. крб.

Мають право на пенсію також удови, що мають принаймні одну дитину, молодшу за 14 років. Таких пенсіонерок було 3.598, і їм видавалося 2.800 тис. крб. (пересічно по 700 крб.

Приблизно таку суму одержують і інваліди світової війни (21.300 чоловіка — 11.400.000 крб.).

Окрім цих видів пенсії, є їх спеціальні (для виховання дітей, для маорісів, для гірників, для сліпих, для жертв епідемій) та кілька дрібніших форм. Взагалі ж держава витрачає на пенсії по 24 міл. карбованців на рік.

Взаємна допомога Робітники мають, крім того, власні каси взаємної допомоги, що діють на кооперативних началах і видають регулярну допомогу на випадок хворості тощо. Членів таких товариств було 1925 р. 87.400 чоловіка, а фонди їх становили 24.600.000 крб. (по 331 крб. на одного чоловіка); з фондів було видано 2.450.000 крб. — 21,60 крб. пересічно на одного члена.

Рівень життя Очевидно, що рівень життя ново - зеляндських робітників вищий, ніж у їхніх європейських товаришів. За порівнянню високої заробітної плати, життя

коштує дешево. Житло на 4 кімнати коштує пересічно 8 крб. на місяць, на 6 кімнат — 15 крб. Місцеві харчові продукти набагато дешевші, ніж в Європі, імпортні (як - ось цукор) трохи дорожчі. Одяг також дорожчий.

Після війни ціни, як по цілім світові, а проте менш ніж по більшості країн (це явище загальне для всіх англійських домініонів). Індекс для того асортименту краму, що його споживають робітники, побільшав проти 1914 р. на 63% (у Франції на 321, в Данії на 110); реальна заробітна плата поменшала і нині становить 96½% передвоєнної (1919 р. вона становила лише 81%).

Народне здоров'я Найменший у світі відсоток смертности — таке найбільше досягнення сучасної Нової Зеландії. Крім здорового підsonня, це пояснюється ще й тим, що тут мало тих фабрик, що гублять здоров'я європейського робітництва, а подруге — ті підприємства, що є в Нової Зеландії, всі нові й збудовані відповідно до вимог сучасної техніки щодо світла, вентиляції та гігієни й санітарії. Ново-зеландський відсоток смертности за низку років становить 0,8, в той час коли навіть у Сполучених Штатах, де він малий, він становить 1,3.

Народження становлять 2,1% (менший, ніж у нас). Проте, через малу смертність дітей, природне зростання населення досить велике.

Народня освіта Шкільне населення в Нової Зеландії щось із 300.000 школярів (понад 20% всього населення). Всіх шкіл щось з 3.000; одна школа припадає на 460 душ населення.

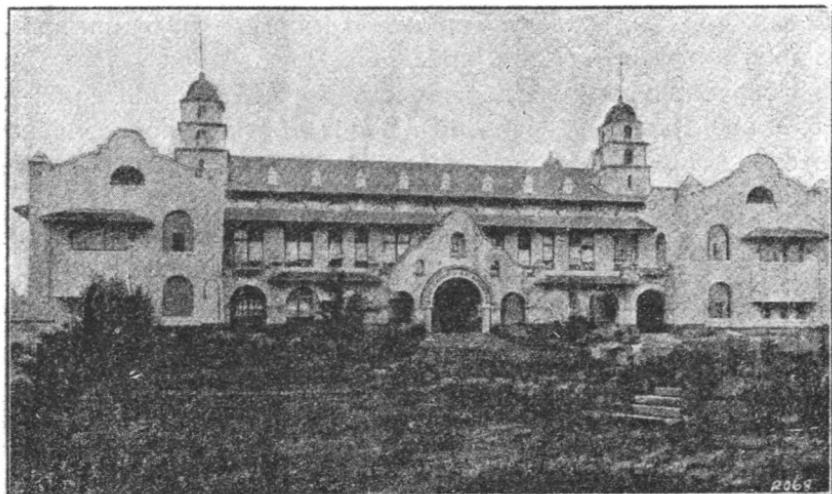
Нижчих шкіл 1927 р. було 2601 з 253.000 учнів; середніх — 165 з 27.000 учнів. Це школи державні або громадські; крім них, було ще 301 зареєстрованих приватних шкіл з 25.500 учнів та чимало незареєстрованих.

Центральний університет мав 4.230 студентів та 189 професорів. Є ще три вищих училищ інституції з університетськими курсами та кілька спеціальних вищих шкіл — сільсько-господарських та технічних.

Початкова освіта обов'язкова (нерелігійна) і безоплатна. Ті учні, що мають задовільні знання, мають право переходити до середньої школи і вчитися там державним коштом, а успішна уча в середній школі дає право вчитися в університеті також коштом держави.

Ново - зеляндці пишаються з своїх шкіл і не шкодують грошей на них. Шкільні будинки прекрасні. Звертається увагу на розвиток не лише інтелекту, а й фізичного стану дітей. Приміром: зубні лікарі періодично оглядають зуби дітей, і якщо в них є якісь дефекти й батьки не лікують їх, то дітей лікують коштом школи, бо доведено, що стан зубів має певне значення так для фізичного, як і інтелектуального розвитку дитини.

Дитячі садки, ясла, майданчики тощо є в кожнім місті навіть по хуторах.



Одна з початкових шкіл у м. Аукленді

Оподаткування Найголовніше джерело державного бю-
й фінанси джету є прибуток від державних підприємств
(залізниці, копальні тощо), податків, оренди землі та мита.

Найголовніший податок є прогресивно - прибутковий. Хто заробляє менше за 3.000 крб.— податку не платить. З сум, що належать до оподаткування, знімається по 500 крб. на кожну дитину, що є в родині, та ще 500 крб., якщо родина має на своєму утриманні стару матір. Не залічуються до сум, що належать до оподаткування, також ті гроші, що вносяться на страхові премії, членські внески в організації взаємної допомоги й т. ін. Прибуток від орної землі (посіви, садки, городи й т. ін.) також звільнений від прибуткового податку (за землю платять лише земельний податок).

Через різні знижки та пільги робітник, що заробляє (та дістає прибутку з інших джерел) менше 75 крб. на тиждень, не платить ніяких податків, а той, що заробляє по 110 крб. на тиждень, платить 40 крб. податку на рік.

Мито накладається на товари не широкого вжитку, а лише на ті, що не абсолютно потрібні для вжитку; тютюн, спиртові напої, шовк, дорогі тканини, автомобілі тощо.

Державний бюджет досягає 550 міл. крб. Держава витрачає кошти з свого бюджету здебільша на економічні й культурні цілі, а саме: на утримання залізниць — 56 міл. крб., пошти й телеграфу — 24 міл. крб., на народну освіту — 27 міл. крб., на сплату державних боргів — 88,6 міл. крб., на інші витрати — 77 міл. крб.

Нова Зеландія має державного боргу 2,142 міл. крб., — 1,650 крб. на душу населення. З цих боргів було позичено на економічні цілі (будування портів, залізниць, шляхів, мостів, електростанцій і т. ін.).

Робітництво Ми незабаром розглянемо соціальний рух ново-зеляндського робітництва, а тут обмежимося лише сумарними даними про найголовніші умови праці.

Майже в усіх професіях робітники працюють по 7 год. і 20 хвил. на день — 44 години на тиждень; тільки пекарі працюють по 46 годин та робітники вовняних фабрик — по 45 годин на тиждень.

Заробітну плату визначено законом, при чому її тариф обумовлено індексом життєвого мінімуму. Залежно від хитань цього індексу, заробітна плата автоматично більшає або меншає. Мінімальна плата — 35 — 45 крб. на тиждень, але у цінних робітників вона значно більша.

Заробітна плата наймитів різних категорій від 12 до 20 крб. на тиждень (з кватирою й харчами).

V. ГЕОГРАФІЧНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ОГЛЯД

Північний острів Нова Зеландія розподіляється на 11 провінцій, що колись були цілком автономні — аж до власних парламентів. Нині значіння провінцій падає, проте для географічного огляду такий розподіл має певну зручність, і ми будемо користуватися з нього.

Уесь північно-західний кут острова та північний острів, що до нього прилучається, посідає найбільша та найстаріша

з провінцій — Ауклендська. Це найтепліша частина країни з підтропічним кліматом. Вона була найголовнішим осередком племен маорісів і театром англо - маоріських воєн, що довгий час затримували її розвиток. Там же таки були найбільші ліси каурі та багаті золоті розсипища, що дали половину всієї здобичі золота в країні.

Нині ця провінція є осередок садівництва й молочарства.

Місто Аукленд (90 тисяч душ) розташоване на вузькій шийці в середині ауклендського півострова, між двома гарними затоками, і має два порти. Це найбільше місто в Новій



Порт і місто Аукленд

Зеляндії (200 тисяч душ населення) було колись її столицею, воно й досі зберегло значіння найголовнішого порту країни.

На південь від м. Аукленду лежить округа Вайкато, що її вважалося за малородочу; нині, через штучне добриво, вона стала багатим осередком молочарства. В центральнім місті округи, Гамільтоні, містяться центральні інституції величезного молочарського кооперативу. Недалеко міста — важлива сільсько - господарська досвідна станція.

На схід від Вайкато лежить та величезна термічна площа, Роторуа, що про неї згадувано вище. Нині там будується санаторії та курорти.

Ще далі на схід — великий півострів між Затокою Достатку та Затокою Недостатку, це скотарська провінція — Гізборн. В її осередку — порт Гізборн (в Затоці Недостатку), великі бійні й холодники, що виготовляють м'ясо для вивозу.

На південь, навколо Гавкової Затоки, лежить провінція Гавкової Затоки — найбільший осередок вівчарства, що його поволі витискають дрібні молочарські та садівничі фарми. Провінція вивозить м'ясо, вовну, масло, сир і овочі, а надто яблука. Головне місто — Напір — „соняшний Напір“, ново-зеландська Ніцца.



Вулкан Егмонт

На однім рівні широти, але на другому західньому боці острова — другий багатий осередок молочарства — провінція Таранакі. Тут можна бачити найбільші в світі фабрики масла, що його торік вивезено на 40 міл. карбованців. Продукція молочарства має ще побільшати після закінчення цілковитої електрифікації краю. Головне місто — порт Новий Плімут — лежить біля підніжжя великого вулкану Егмонту.

Між цими двома провінціями (Гавкової Затоки та Таранакі) лежить центральна частина острова з озером Тавпо й вулканами Руапеху й Тангаріро. Це був осередок того

„Краю Короля“, що про нього згадувано вище і що до кінця минулого сторіччя був „табу“ для білих.

Південну частину півострова займає провінція Велінгтон, що відрізняється різноманітністю свого сільського господарства. Тут зосереджена культура (а також обробка) ново-зеландського льону, є сuto молочарські й сuto вівчарські райони.

На південнім кінці провінції, на Куковій протоці, лежить м. Велінгтон (101 тис. душ) — столиця Нової Зеландії й другий за значінням її порт. Тут збирається парламент і зосереджуються центральні інституції держави, університет та вищі технічні школи.

Тут майже не було тубільців, колонізація Південний острів провадилася спокійно на великих природних рівнинах, тому сільське господарство розвинулося раніше, ніж на Південнім острові.

Північну частину острова займає провінція Нелсон (на захід) та Марльборо (на сході). Обидві вони гірські з родючими річними долинами, що в них садівництво чимраз більше витискує інші галузі сільського господарства; культивуються також хміль та люцернове насіння для експорту. В горах пасуться великі отари овець.

Провінція Нелсон має поклади чорної залізної руди та вугілля, там народжується гірницький осередок. У головнім місті Нелсон — величезний цементний завод.

Головне місто провінції Мальборо — м. Бленгейм.

На південь від цих двох провінцій лежать провінції Кентербері (від східнього узбережжя до Альп) та Вестлянд (від Альп до західнього узбережжя).

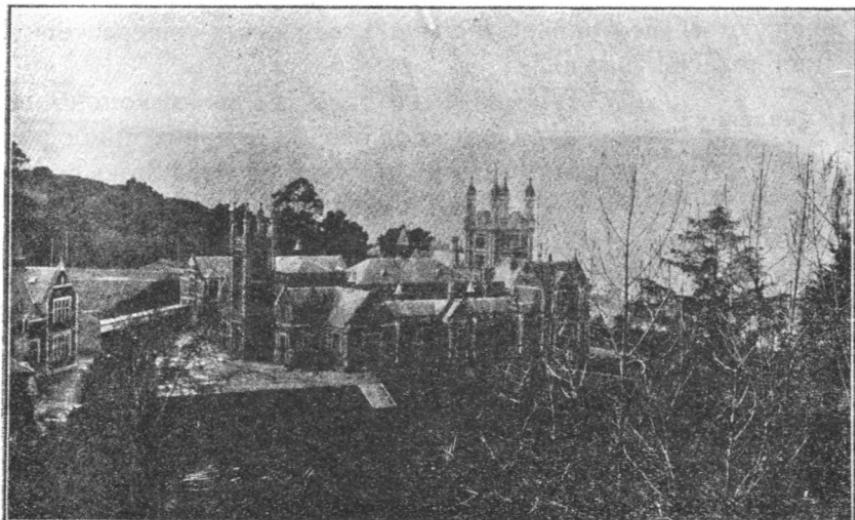
Кентербері — це царство збіжжя; велика кентерберійська рівнина є житницею Нової Зеландії. Крім культури збіжжя, тут сіють трави та займаються садівництвом (яблука, груші, ягоди); на горах мають великі отари овець — ця провінція постачає найбільшу кількість ягнятини для експорту.

Це одна з найстаріших провінцій. Її заснували представники англійської буржуазної кляси та місіонери для того, щоб утворити тут сuto релігійну громаду, що нею керувало б духовництво. Головному містові вони дали назву Крайстчерч (Христова Церква). Тут був збудований палац для архієпископа. На перешкоді до виконання цього плану стало, насамперед, утворення недалеко колонії Дунедін — осередку демократичних шотляндців, пізніше план місіонерів

був зовсім перевернутий появою в країні сотень тисяч демократів — шукачів золота.

Нині Крайстчерч (85 тисяч душ) є великий культурний осередок та місце перебування великої кооперативної спілки.

В межах провінції є гора Кука та кілька інших альпійських шпилів і найбільший ново-зеландський льодник — Тасманський. Залізниця, що проходить через Альпи тунелем у 8 кілом. завдовжки, веде до сусідньої провінції Вестланда,



Середня школа в м. Дунедіні

що, як показує її назва, що означає „Західній, Край“, тягнеться вздовж західного узбережжя Великого океану.

Це найголовніший мінеральний район країни. Його заселення почалося з 60-х років. Коли тут об'явилося золото, то наринули шукачі його. Розсириша дали на десятки мільйонів карбованців золота, але нині золота промисловість занепала. Джерело багатства є кам'яновугільні копальні, що дають вугілля, не гірше за велзьке. Копальні розроблюють виключно дерев'яна. Одна з них дає понад 3 міл. пудів вугілля на рік.

Поруч із цим і тут розвивається молочарство; є значна скотарська досвідна станція.

Провінція має чимало природних див, що приваблюють туристів. Тут є, між іншим, відомий льодник Франца-Йосипа, що спускається до 240 метрів над рівнем моря до лінії посівів і садків.

Південну третину острова займають дві провінції: Отего — на південь від Кентербері та Савтлянд („Південний Край“) — на південь від Вестлянда.

Отого заселена здебільша шотляндцями (інші провінції — здебільша англійцями). Заселення цієї провінції є теж наслідком золотої пропасниці, що за часів її міста виростали за кілька років. Нині обидві провінції з великим успіхом займаються хліборобством (овес, пшениця), вівчарством, молочарством та садівництвом.

Головне місто провінції Отего — Дунедін (65 тис. душ), стоїть на четвертому місці щодо торговлі та експорту країни.

Ці дві провінції охоплюють і так званий „Озірний Край“. Це один з найкращих кутків на світі, де ліси, озера й скелі конкурують один з одним своєю дикою красою.

В межах провінції Савтлянд є також славетні ново-зеландські фіорди. Головне місто провінції — Інвер-Каргіл.

Протока Фово відділяє Південний острів від острова Сторард, який не має нині економічного значіння.

До Нової Зеландії належить кілька груп островів Океанії: острова Кука (15 островів з населенням від 83 до 837 душ), західна Самоа (2 острови, 32.500 душ) та острів Навру.

VI. СОЦІЯЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА

Державний устрій 1852 року. Новій Зеландії дано конституцію — відповідальну перед парламентом виконавчу раду. Проте, значіння цього центрального уряду було невелике; за відсутністю шляхів, зв'язки між провінціями були кволі, і фактично кожна з них існувала самостійно, незалежно від інших провінцій.

Закінчення воєн з маорісами сприяло так колонізації, як і загальнокультурному розвиткові країни: поширилася торгівля, а надто вивіз вовни, виявилися інтереси різних шарів населення й утворилися політичні партії. Стара конституція вже не могла задовольняти людність.

1876 року утворилися нові політичні інституції, що, з деякими змінами, існують і дотепер.

Міністерство й парламент Замість виконавчої ради утворено міністерство, відповідальне перед парламентом. Парламент складається з двох палат — палати представників і законодавчої ради.

Перша, або нижча, палата складається з 85 виборних представників. В ній фактично зосереджується вся боротьба політичних партій. Чотири з її представників — маоріси. Закон вимагає, щоб вони були природні маорісій що б вони були обрані маорісами.

Законодавча рада є вища палата. Вона складається з 45 членів, що іх по закону призначає губернатор, а фактично призначає та партія, що має більшість у нижчій палаті.

Всі члени палати дістають плату, плата заведена для того, щоб представники небагатих шарів населення мали змогу засідати в парляменті. В Англії та по багатьох інших країнах, де такої плати не було, представниками могли бути лише люди багаті, що мали змогу жити власним коштом.

Зв'язок з Англією Англійський уряд репрезентує губернатор, що його призначає англійський король.

Формально він має право не затверджувати закони, що ухвалив їх парлямент, а фактично він з цього права не користується й не має жадного впливу на політичне життя країни. Безперечно, що, якби Англія в особі короля втручалася в місцеве життя, Нова Зеландія відокремилася б від імперії. Коли Англія чимось викликає незадоволення Нової Зеландії, то її парлямент зменшує на сотню або дві карбованців утримання губернатора, що становить 75.000 крб. на рік. До 1920 року його зменшили, а тепер знову виплачується повнотою — це означає, що Англія виправила ті хиби, що викликали незадоволення домініону.

Разом з тим Нова Зеландія має при англійськім уряді свого представника в Лондоні в особі „високого комісара домініона Нової Зеландії“.

Фактично Нова Зеландія не підлягає Англії, навіть коли Англія воює, вона не повинна допомагати їй, але досі вона робила це з власної волі. Вона лишається в складі Британської імперії, доки це є вигідно їй, але, якби вона цього побажала, вона могла б відокремитися від імперії. Звичайно, що тепер, доки Нова Зеландія має такий щільний зв'язок з англійським ринком, це питання на порядку деннім не стоїть.

Самоврядування Місцеве самоврядування має низку виборчих органів: муніципальні ради, районні ради, дорожні ради, портові ради, благодійні ради, ради народної освіти й т. ін.

З 1876 до 1891 року влада перебувала в руках консервативної партії. Багата країна, яка щойно вийшла з періоду воєн, що виснажували всі її ресурси, потребувала серйозних фінансових і соціальних заходів для того, щоб стати на шлях широкої експлоатації своїх багатств. Але консервативна партія, що репрезентувала великих землевласників, урядовців і попів, була задоволена станом речей і не бажала ніяких змін. Це була доба збагачування для багатих овцеводів і земельних



Хати робітників на околицях міста

спекулянтів, але в історії країни вона має назву „доби депресії“, бо торговля й промисловість не розвивалися й усім, крім купки власників, жилося досить погано.

Економічна депресія Найбільше цю депресію відчували з одного боку промислова й торговельна буржуазія, а з другого — робітництво. Так тим, як і другим треба було покласти край пануванню консерваторів та утворити умови, що сприяли б широкому розвиткові економічного життя. Утворилася ліберальна партія, партія торговельно-промислової буржуазії. Ліве крило її висунуло програму досить радикальних для того часу реформ. Робітництво, що найбільше страждало від депресії торгово-

промислового життя, підтримало це крило. Спільними зусиллями влада консерваторів була повалена (з того часу консерватори більше не поверталися до влади).

Доба реформ Це сталося на виборах 1891 року. Профспілки вже тоді постановили боротися за робітничу владу, але робітництво було ще нечисленне, і йому пощастило послати до парламенту лише 6 депутатів. Більшість становили в палаті ліберали та радикали (ліве крило лібералів); але весь час свого урядування вони відчували міцне тиснення організованого робітництва і відповідно до цього й поводилися.

Радикали, або „реформісти“, керували країною 17 років (з 1891 до 1908 р.). За перших чотирьох років їхнього урядування країна потроху виходила із стану економічної депресії, а починаючи з 1895 р. натстає період швидкого економічного й культурного розвитку, що тягнеться 13 років (до 1908 р.).

Економічний розквіт Молода буржуазія, взявши владу, вживала всіх заходів до якнайширшого розвитку економічного життя країни, що її невикористані ресурси обіцяли їй швидке збагачення. Основна передумова для цього розквіту — „громадський мир“, соціальний спокій. Оскільки в Новій Зеландії не було змоги утворити армію для того, щоб примусово підтримувати той спокій, то залишався тільки єдиний можливий спосіб зберегти його: згодом з тими класами, що від них могла погрожувати небезпека,— пролетаріятом та дрібними фармерами,— і забезпечення їхніх матеріальних і духовних інтересів.

Зростання пролетаріату Разом із розвитком продукційних сил країни зростало значіння пролетаріату й дрібних фармерів. Число робітників більшало; зростала їхня класова свідомість та організована сила, бо всі робітники були членами професійних спілок — тред-юніонів. Разом із тим організовувалися і фармери у численні й різноманітні спілки й кооперативи. Для того, щоб ця організована демократія не ставала революційною силою, треба було давати їй певну участь у тих вигодах, що її давало збагачення країни й піднесення її культурного стану.

Союз між робітництвом і радикальною буржуазією тривав півтора десятиріччя. Ці роки були наповнені такими значними соціальними реформами, що наївним людям цілого світу здавалося, що тут утворюється демократичний рай, здавалося,

що на прикладі Нової Зеляндії буде доведено, що можна перетворити капіталістичне суспільство на соціалістичне мирним шляхом — через клясовий мир і соціальні реформи. Лише тепер виявляється, що, які б цінні не були соціальні реформи в капіталістичному суспільстві, а проте вони не можуть давати широкого соціального миру, що вони можливі лише в порівняно вузьких межах, що в капіталістичних умовах вони доходять лише до певної межі, за якою знову загострюється клясовий антагонізм та клясова боротьба.

Реформи Тиснення демократичних низів відчувалося

ще за консервативного уряду. На їхню вимогу запровадили земельну реформу, прибутковий податок та робітниче законодавство консерватори видали закони, що лише образили демократію, а саме: замість довічної оренди на державні землі встановлено термінову оренду на 999 років з орендною платою в 4% вартості необрбаненої землі. Прибутковий податок встановлено такий, що ті, хто мав найбільші прибутки, платили лише 3/4% його, а закон про охорону праці зовсім не охороняв її.

Серйозніші реформи почалися зараз після того, як влада перейшла до радикалів.

1893 р. виборче право було дане й жінкам. Для того часу це вважалося за велике досягнення, бо політичними правами жінки не користувалася в жадній державі. Того ж року людності кожної місцевості надано права забороняти на своїм терені продаж спиртних напоїв.— Це теж вважалося тоді за надзвичайний поступ.

1894 р. видано наказ про кредитування дрібних поселенців. Ім почали давати кредит на утворення фарм за 5% річних, при чім 1/2% йшло на покриття боргу, що мав бути сплачений за 36½ років. Право на кредит давалося кожному, хто мав власний капітал, що становив лише 5% кредиту.

Того ж року видано низку законів на користь робітників: про відповідальність наймачів за нещасливі випадки, про нормальні договори, про отримання заробітної плати через суд, коли виникатимуть непорозуміння між робітниками й наймачами. Нарешті, утворено урядові біржі праці, що видавали допомогу безробітним.

1895 року постановлено, що всі власники суден, що плавають між ново-зеляндськими портами, повинні платити своїм екіпажам за ново-зеляндським тарифом.

1897 р. видано славнозвісний закон про „Примирення й посередництво в промисловості“. За цим законом заборонялося так страйки, як і льокавти; суперечки між робітниками й наймачами цей закон передавав спеціальному суду, що його постанова була обов'язкова для обох сторін. Умови праці, розміри заробітної плати і т. ін. регулювали спеціальні виборчі ради з представників робітників, наймачів і уряду та спеціальні суди. Зауважмо, що до інтересів робітництва суди довго ставилися настільки уважно, що в Новій Зеландії цілі 12 років не було страйків (звичайно, заборона не могла мати ніякого значіння).

Три роки — 1896, 1897 та 1898 — так в парламенті, як і в суспільстві точилася вперта боротьба навколо законопроекту про пенсію старим, що його в буржуазних колах вважали за початок справжнього соціалізму. Нарешті закон ухвалили. За цим законом кожному чоловікові 65 років та кожній жінці 60 років, не забезпеченим якимось прибутком, не меншим за певний прожитковий мінімум, давалося право на пенсію не менше як 150 крб. на рік (пізніше розмір пенсії був побільшений до 260 крб.). Нині пенсією видається $\frac{1}{3}$ старих.

1899 року утворено державне бюро страхування від нещасливих випадків, а через рік — державне бюро страхування від пожежі. За законом 1900 р. страхування робітників стало обов'язкове, при чому розв'язувати суперечки доручалося посередницьким судам.

Того ж року право обирати місцеве самоврядування, що його перед тим мали лише ті, хто платив безпосередні податки, було дане всім громадянам, у тім числі й тим, що не платили податків. Це мало значіння для тієї частини індустріальних робітників, що не мали постійного місця праці та оселі та для сезонних сільсько-господарських робітників.

Всі ці реформи запроваджувано на фоні надзвичайного розвитку економічного життя країни, що з „країни вовни й золота“ перетворювалася на країну високо індустріалізованого сільського господарства та промисловості, що хутко зростали.

Фінансування реформ 1895 р. уряд став на шлях широкої фінансової політики. Тепер Нова Зеландія є одна з найзаборгованіших країн — на одну душу населення припадає 1650 крб. державного боргу. Одна третина цього боргу зв'язана з участю Нової Зеландії у світовій

війні; але всі позики, зроблені перед війною, мали виключно продуктивне та культурне призначення; їх витрачено: на залізниці, телеграф, телефони, мости, на придбання землі для поселенців, на кредитування фармерів і робітників, на розвиток шкільної мережі, на утворення вищих шкіл і т. ін.

Зростання продукційних сил За цей час великі простори землі стали культурними пасовиськами й сіножатями, утворився експорт мороженого м'яса й масла, почалася розробка кам'яновугільних та інших копалень, переробка льонового волокна, значно розвилося молочарство та садівництво, не кажучи вже про інші галузі сільського господарства й промисловості, що їх розвиток у цю добу лише починається.

Експортна торговля зростала з року в рік; вартість експорту перебільшувала вартість імпорту на десятки мільйонів карбованців, щорічно збільшуючи народне багатство. Безробіття не було зовсім, і заробітна плата була більша, ніж в будь-якій іншій країні.

Зростання культури Поруч з розвитком економічного життя й загального добробуту всіх шарів суспільства на-
селення за кількістю шкіл і шкільного населення, за інтен-
сивністю користування засобами транспорту й зв'язку, за
кількістю вживання книжок і періодичної літератури, за рів-
нем освіти найменш забезпечених шарів населення, за ко-
ефіцієнтом самозубгубств і злочинів, та й в багатьох інших від-
ношеннях Нова Зеландія стала якщо не на перше, то на одне
з перших місць серед найкультурніших країн світу. Книжки,
що присвячені Новій Зеландії цього періоду, мають такі
характерні назви, як „Країна поступової демократії“, „Щас-
ливі острови“ й т. ін.

Кінець доби реформ Проте, коли ми подивимося на хронологію важливих реформ, що її подано вище, то ми побачимо, що вже щось 1900 року їм настає край, в той час коли влада радикальної реформістської партії тривала ще аж до 1908 року. Після напруженої десятирічної реформаторської діяльності реформісти зупинилися і за вісім наступних років майже нічого нового не дали. Не всі можливості соціальних реформ виснажено, але реформісти дали максимум того, що взагалі могли дати представники буржуазних груп. Те, що вони зробили для поліпшення

добробуту й прав трудящих кляс, не шкодило інтересам буржуазії, а навпаки — збільшувало можливість розвитку її продукційних сил та надбання капіталів, але далі йти шляхом реформ, не порушуючи інтересів капіталу, не можна було. І капіталісти примусили уряд і урядову партію зупинитися. При цім вони вважали, що й пролетаріят повинен бути вдячний за реформи і задовольнитися зногоу стану, що дає йому найбільшу в світі заробітну плату.

Полівіння пролетаріату Але, як відомо, вдячність та поміркованість вимог не є цноти сучасного пролетаріату.

Ново-зеляндський пролетаріят бачив, що навколо нього та з його праці з казковою швидкістю утворюються великі капітали, що кляса багатіїв зростає чимраз більше, і він ніяк не міг погодитися з тим, що лише він, пролетаріят, мусить задовольнитися платою в 1500—2000 крб. та, коли він буде виснажений працею, жебрацькою пенсією в якихось 260 крб. Він вважав, що, оскільки величезні багатства Нової Зеландії є результатом праці трудящих, то трудящі мають не менше право на них, ніж нетрудові елементи. Він ніяк не міг погодитися не лише на припинення реформ, але й на зменшення темпу їх, аж доки не буде досягнено цілковитої економічної й соціальної рівності.

Якщо доти, доки справа йшла про поповнення умов праці та матеріального стану робітництва, робітники задовольнялися реформами й підтримували буржуазних реформістів, а робітничий рух мав суто реформістський характер, то, коли стало питання про економічну й соціальну рівність, робітничий рух набував уже революційного характеру.

Загострення клясової боротьби Щоправда, ново-зеляндські робітники спопадають за їхніх європейських братів, у них кінніші за їхніх європейських братів, у них лише зрідка бувають криваві сутички з озброєними силами буржуазії й держави, вони ще

не споруджували барикад. Проте, проводирі робітничого руху вже особисто знайомі з новітніми ново-зеляндськими тюрмами, робітничі організації часто — густо мають непорозуміння з законами, страйки трапляються чимраз частіше, бувають демонстрації, протести й т. ін. Все це явища, що їх Нова Зеландія не бачила за перших 12 років доби реформ. Характерно, що буржуазні спостерігачі й урядові видання добре усвідомили значіння цих нових форм робітничого руху й називають їх революційними. І справді, реформи

не врятували Нової Зеландії від гострої клясової боротьби, не запобігли соціально - революційному рухові.

Мірою того, як реформістський запал радикалів заспокоювався, робітнича партія віддалялася від них; замість тривалої угоди між ними почалися тимчасові угоди — в окремих випадках, коли треба було провести через парламент закони, що відповідали інтересам трудящих. Свою боротьбу робітництво починає провадити самостійно, і 1905 р. починається низка страйків, що набувають чимраз гостріших форм.

Перші значні страйки За 1907—8 р.р. відбулося 24 страйки. В кількох випадках робітники передавали свої скарги на розгляд посередницьких судів; при чому виявилося, що тепер, коли робітництво ставало на клясову пролетарську позицію, урядові суди ставали також на буржуазну клясову позицію. Раніше, коли справа йшла про те, щоб одвернути соціальні конфлікти, суд здебільша підтримував робітників; тепер же, коли починалась одверта соціальна боротьба, він став одвертим союзником буржуазії. Суди не визнавали законності страйків і намагалися конфіскувати бойові фонди тред-юніонів. Це примусило бойову частину робітництва організовувати неофіційні спілки та утворювати таємні бойові фонди.

Позбавлені підтримки робітничої партії, реформісти на виборах 1906 р. опиняються в меншості, і влада переходить до ліберальної партії, партії вже суто буржуазної.

Проте, через тиснення трудящих, що з року на рік міцнішає, і ліберали примушенні запроваджувати бодай неглибокі реформи.

Урядування лібералів Так, 1910 р. ухвалено закон про Національний фонд забезпечення. З цього фонду видається допомога біднішому населенню, а надто на утримання дітей. Кожна багатодітна родина, що має прибутку менше як 30 крб. на тиждень, має право на допомогу для кожної дитини в розмірі 90 коп. на тиждень — але на перших двох дітей допомога не видається. Через рік видано закон про пенсії вдовам (про ці пенсії ми вже говорили). Після видання цих двох законів кількість осіб, що одержували пенсію від держави, досягла $\frac{1}{8}$ частини всього населення.

Проте, ліберали найбільше хваляться не цима законами, а тим, що вони, з одного боку, подарували англійській флоті

панцерник „Нова Зеландія“, а з другого—що вони провели закон про військове навчання молоді перед військовою службою. Таке навчання обов'язкове. Діти 12—14 років складають загони „молодих кадетів“; від 14 до 16 років вони перебувають у лавах „старших кадетів“, а від 18 до 21 року вивчають військову науку в „підготовчих відділах“. Після цього вони можуть вступати добровільцями до територіальної армії. Проте, якщо в територіальній армії є вакансії, то уряд має право заповнити їх примусово з числа тих, що пройшли повний курс військової науки. Служба в територіальній армії складається з 30 повних учебових днів, 12 півднів, 6 днів парадів та 7 днів у таборах.

Коаліційний уряд Перед війною зміцнення робітничої кляси, що об'єдналася в міцну Федерацію Праці (до складу якої ввійшли всі 402 трендюніоніз 96.822 членами), примусило всі буржуазні партії об'єднатися та скласти коаліційне міністерство. Через війну та „громадський мир“ чергові вибори відкладено, і коаліція тривала аж до 1919 р.

Для утворення коаліції лібералам довелося привабити до себе дрібних орендарів обіцянкою передати їм державні землі у власність. Цю обіцянку вони частково виконали: скасувавши безглузду 999-тирічну оренду й замінивши її орендою на 66 та на 33 роки; орендарям надано права відновляти оренду та купувати землю у власність.

Страйк 1913 р. 1913 р. в столиці, м. Велінгтоні, вибух страйк, що хутко розлився по всій країні. Застрякували насамперед велінгтонські вантажники та моряки, а через два дні до них приєдналися вантажники всіх ново-зеландських портів, моряки, гірники, трамвайні робітники та робітники багатьох фабрик і заводів. Робітники захопили доки й припинили рух пароплавів, за винятком пасажирських. Страйк став мало не загальний; рішуче відмовилися припиняти роботу лише залізничники та робітники пошти й. телеграфу.

Страйк закінчився досить драматично. Багаті фармери, що несли значні збитки через припинення експорту, зайняли Велінгтон своїми озброєними загонами й примусили обидві сторони до миру. Страйк закінчився компромісом.

„Громадянський мир“ на час війни

Одна з причин незадоволення робітництва була діяльність вищої палати парламенту, що, як ми бачили, не вибиралася народом, а призначалась урядом, тобто пануючою партією.

За законом 1914 р. ця палата стала виборною. Але ще не встигли організувати вибори, як почалася світова війна. Всє суспільство, не виключаючи й робітництва, згодилося припинити на час війни всі політичні суперечки та відклести будь-які зміни в політичному й соціальному устрої держави до закінчення війни. Це був так званий „громадянський мир“. Скрізь по світу цей „мир“ обеззброював робітництво, затримував поступ країн і розв'язував руки урядові та реакційним партіям для боротьби проти революційного руху та для відновлення колишніх прав клясової держави коштом волі й прав народів. Так було і в Новій Зеландії. Не тільки вибори до верхньої палати, а й чергові вибори до нижньої були відкладені до закінчення війни.

Участь Н. З. в світовій війні багатій колонії, як Нова Зеландія, лише вельичезні прибутки. Натурально, що війна була

там надзвичайно популярна, що вона високо піднесла імперіалістичний патріотизм ново-зеляндців. Вони послали в Європу та в німецькі колонії Африки й Океанії 46.000 добровільців (солдатів і медикінського персоналу). Дрібнобуржуазна кляса, що становила більшість населення, з захопленням згодилася на примусову мобілізацію. 1917 року ця країна з населенням в 1.200.000 душ виставила для війни 100.044 солдатів та сестер-жалібниць. Того ж часу державний борг побільшив з 997 до 2.011 міл. крб. (з 842 до 1.553 крб. на душу населення). Ці гроші Нова Зеландія витратила здебільша на утримання свого експедиційного війська та на інші воєнні потреби. Воєнний запал охопив навіть маорісів, що організували на допомогу Англії свої власні полки.

Протести проти війни Патріотичний чад, як і по інших країнах, захопив і частину робітництва. Закон про загальну військову повинність викликав опір другої частини робітників, а 1917 р. гірники оголосили страйк протесту проти мобілізації. Щоб припинити страйк, урядові довелося визнати за гірниками право звільнення від військової повинності. Буржуазна преса писала тоді, що це була „надто дорога ціна за соціальний мир“.

Війна надзвичайно яскраво виявила клясові суперечності. Вони революціонізували робітництво. Не зважаючи на вигоди, що їх давала Новий Зеляндії війна, і там було досить причин для негативного ставлення до неї: дорожнеча, великі податки і т. ін. допомагали зрозуміти клясову істоту імперіалістичної бойні. Хоч суворі воєнні закони і не давали зможи широко розгорнути противоенну й протипатріотичну пропаганду, проте вона провадилася нелегально.

За роки війни через ново-зеляндські тюрми пройшло чимало антивоєнних агітаторів та страйкарів. 1918 р. за протест проти війни був арештований та засуджений навіть один з депутатів парламенту від робітничої партії.

Оскільки співчували маси протестантам, показали часткові вибори 1918 р. По смерті двох депутатів треба було вибрати їм наступників. Робітнича партія виставила за своїх кандидатів двох із своїх членів, засуджених судом, і обидва були обрані значною більшістю голосів.

Вибори 1919 р. Це примусило всі буржуазні партії як найсерйозніше готуватися до загальних виборів, що відбулися 1919 р.

Ліберали (як наші „кадети“ перед Жовтневою революцією) з переляку виступили з програмою, що обіцяла націоналізацію копалень, націоналізацію центрального банку та пропорційне представництво (що його давно вимагала робітнича партія). Інші партії теж не жалкували обіцянок. Зважаючи на те, що серед виборців було багато демобілізованих солдатів, урядова партія обіцяла інвалідам війни пенсію в 69 коп. в день, ліберали — в 90 коп., а робітнича партія — в 1 крб. 80 коп. Робітнича партія виступила на виборах з широкою програмою націоналізації промислових підприємств і низки соціалістичних реформ. Фактично вся боротьба зосредоточувалася навколо цієї „революційної“ платформи. Виборці поділилися на два табори: „за“ та „проти“ цієї платформи, при чому колишні спільнники робітничої партії — радикали-реформісти — стали не менш непримиреними її ворогами, аніж ліберали.

Наслідки виборів були такі: реформісти (урядова партія) одержали 47 мандатів, ліберали — 20, робітнича партія — 8, незалежні представники робітництва — 2, позапартійні — 2.

Урядова партія перемогла через недосконалість виборчої системи. За урядову партію подано 206 тис. голосів, за

лібералів — 182 тис., за робітничу партію — 127 тис., за незалежних робітників — 14 тис. та за позапартійних — 12 тис. За пропорційною системою представництва урядова партія мала б 30 мандатів (на 17 мандатів менше), ліберальна — 26 (на 6 мандатів більше), робітнича партія — 18 (на 10 більше). Маоріси дали три мандати урядовій партії й один лібералам.

Суто клясовий характер цих виборів та шалена боротьба, що їх супроводжувала, яскраво доводили, що Й Нова Зеландія рішуче вступила на шлях одвертої клясової боротьби.

Поразка лібералів Одним з наслідків цих виборів була цілковита, юмовірно остаточна, поразка ліберальної партії. Це була партія торговельно-промислової буржуазії та значних землевласників (на зразок колишніх російських „кадетів“). ЇЇ, як ми бачили вище, підтримували робітники тоді, коли на порядку денному стояв насамперед розвиток продукційних сил країни. Тепер, коли цієї мети було досягнено й знов розгорнулася та нечувано загострилася клясова боротьба, ліберали, що репрезентували інтереси капіталістів, стали непримиреними ворогами робітничої клясі та її партії.

Проте, питома вага цієї партії стала незначна, і поворот її до влади слід вважати за неможливий.

Нова доба реформізму Серйознішим супротивником робітничої клясі є тепер дрібнобуржуазна реформістська партія, що нині керує країною. В міру того, як робітничі об'єднання ставали на шлях рішучої боротьби за соціалізм, бодай навіть революційними заходами, реформістська партія змагалася попередити революційні реформи. Проте, не маючи переважної більшості ні в парламенті, ні в суспільстві, вона мусить спиратися то на лібералів, то на робітництво. Це робить її політичне становище невідразним: то воно скидається на соціалістичне, то на буржуазне. Можна заздалегідь сказати, що їй незабаром доведеться поступитися владою на користь робітничої партії.

Полівіння робітничої маси Ново-зеляндське робітництво в масі слід вважати за радикальніше за робітництво Англії, хоч можливо, що крайня ліва англійського робітництва радикальніша за ново-зеляндську, бо через великий попит на робітничі руки в Новій Зеландії становище робітника краще і безробіття немає.

Отже, в Новій Зеландії лівий фланк робітництва нечисленний, комуністична партія ще лише засновується. Вона ще не має впливових організацій і ще не мала нагоди вести за собою робітництво. Проте, за роки війни робітнича маса очевидно для всіх зміцніла й полівіла і ще більше міцнішає й лівіє після війни.

Ще 1913 року, коли лише менша частина тред-юніонів визнавала доктрину революційного соціалізму, вони склали ліве об'єднання. Пізніше це об'єднання розпалося. Організувалася помірковано-соціалістична „Ново-зеляндська федерація праці“, що складалася з професійних спілок.

Єдиний фронт робітництва Після війни гаслом робітничого руху стало: „єдиний великий тред-юніон“, „єдина робітнича спілка“. З цією метою найбільш бойові юніони склали „Національний індустріальний союз праці“ („національний“ визначає „загальнодержавний“, цебто „ново-зеляндський“), що мав усунути Федерацію праці.

На перешкоді до утворення єдиного союзу, що об'єднав би все робітництво незалежно від професії і обороняв інтереси не окремих професій, а цілого робітництва, як класи, стали суди. Суди визнають законність лише тих робітничих організацій, що складаються в межах окремих галузей промисловості.

Через це нині організація йде в межах окремих галузей промисловості. Кожна галузь має свої місцеві організації й центральні союзи, що в них робітники об'єднуються незалежно від професій, і вже ці союзи об'єднані в Національний індустріальний союз, що являє собою федерацію федерацій, союз союзів.

До цього союзу вже вступили всі найважливіші галузі промисловості: робітники м'ясної промисловості, портові, моряки, візники, гірники; вступили також і залізничники, що під час страйку 1913 р. підтримували уряд.

За відданість урядові й за поміркованість своїх змагань залізничники не дістали жадної нагороди. Коли вони переконалися, що бойові юніони користуються з кращих умов, ніж вони, то вони висунули низку вимог і почали готовуватися до страйку. Уряд призначив комісію для розгляду їхніх вимог. Ця комісія постановила, що плату залізничників треба збільшити на 44%, бо ціни на продукти побільшали на 42%. Але сам прем'єр перед цим визнав, що ціни побільшали

набагато більше — аж на 62%. Постанова комісії була образ-
ливою, і робітники оголосили страйк. Але він тривав лише
3 дні. Справа була передана до третейського суду, що ви-
словився за робітників. Після цього залізничники вступили
до Індустріального союзу.

Пробою сил Національного союзу був
“Тихий страйк” 1919 року конфлікт у кам'яновугільній промисловості,
що трапився 1919 — 20 р.— саме в той час,
коли Нову Зеландію відвідував наслідник англійського пре-
столу, що ново-зеляндська буржуазія вважала за велике свято.

Згадаймо, що гірники вже страйкували за часів війни
і що власники копалень і уряд мусили поступитися їм. Через
два роки (1919 р.) робітники цієї галузі промисловості ви-
ставили нову низку вимог. Коли наймачі відмовилися задо-
вольнити їх, то гірники замість страйку оголосили „го
слов“ — „помалу“. Це прихований страйк, що потребував
великої дисципліни робітників: вони ходять на роботу й не
відмовляються від плати, та працюють „помалу“. Через
такий страйк продукція копалень поменшала на $\frac{2}{3}$. Це
скоро примусило зменшити рух залізниць, трамваїв, змен-
шили продукцію газових заводів та ввести для населення
картки на вугіль. Тихий страйк закінчився компромісом що-
до найголовніших вимог гірників: вони вимагали скасування
відрядної плати та встановлення тижневої, але добилися
вони лише збільшення відрядних розцінок.

Страйки в Новій Зеландії тепер таке саме
Пролетарят звичайне, побутове явище, як і по решті світу.
готується до Так, наприклад, 1924 р. було 34 страйки, що
боротьби охопили 14.800 робітників (19% загальної
кількості їх). А це був порівняно „спокійний“ рік.

Цей короткий огляд соціального становища і робітничого
руху доводить, що хоча ново-зеляндське робітництво бідує
менше, ніж робітництво інших країн світу, а проте Нова
Зеландія далека від того, щоб бути „робітничим раєм“. Таких
країн, де б робітництво мирилося з капіталістичною експло-
атацією, з бодай визолоченими ланцюгами, взагалі немає на
світі. Не є така країна й „щаслива“ Нова Зеландія.

(Цифри, що їх вміщено в цій книжці, взято з офіційних
ново-зеляндських джерел, аж до „Ново-зеляндського офі-
ційного щорічника“ за 1928 р.).

З М І С Т

I. Природа країни

	Стор.
Загальний огляд	3
Гори Північного острова	3
Вулкани	4
Озеро Тавпо	4
Термічний край	4
Гори Південного острова. Альпи	6
Льодники	6
Озера	7
Річки	8
Підсоння	8
Флора	9
Фавна	10

II. Маоріси

Тубільці	11
Заняття	11
Житло	12
Одяг і татуїровка	12
Мистецтво	13
Племена	13
Родина	14
Комунізм	14
Peligrія	14
Фольклор	14
Войовничість	15
Людожерство	15
Англійці й маоріси	16
Війни	18
Нова культура	18

III. Англійці на Новій Зеландії

Відкриття Нової Зеландії	18
Колонізація	19
Підпорядкування	19
Експропріяція тубільців	20

IV. Економічне життя й культура

Стор.

Просторінь. Земплоща	21
Населення	22
Заняття населення	22
Еволюція сільського господарства	23
Рільництво	23
Садівництво	24
Городництво	26
Скотарство	26
Вівчарство	27
Молочарство	28
Техніка молочарства	29
Кооперація. Її значіння	30
Молочарські заводи	31
Інтенсивне молочарство	32
Сортування продуктів молочарства	34
М'ясне скотарство	35
Свинарство	35
Птахівництво	36
Бджільництво	36
Сільсько - господарська кооперація	37
Сільсько - господарська освіта	38
Державна допомога сільському господарству	39
Промисловість	39
М'ясна промисловість	40
Лісова промисловість	41
Грнництво	42
Друкарство	43
Електрифікація	44
Зовнішня торговля	44
Експорт	45
Імпорт	45
Шляхи	46
Зв'язок	46
Націоналізація	46
Державне страхування	47
Взаємна допомога	47
Рівень життя	47
Народне здоров'я	48
Народня освіта	48
Оподаткування й фінанси	49
Робітництво	50

V. Географічно - економічний огляд

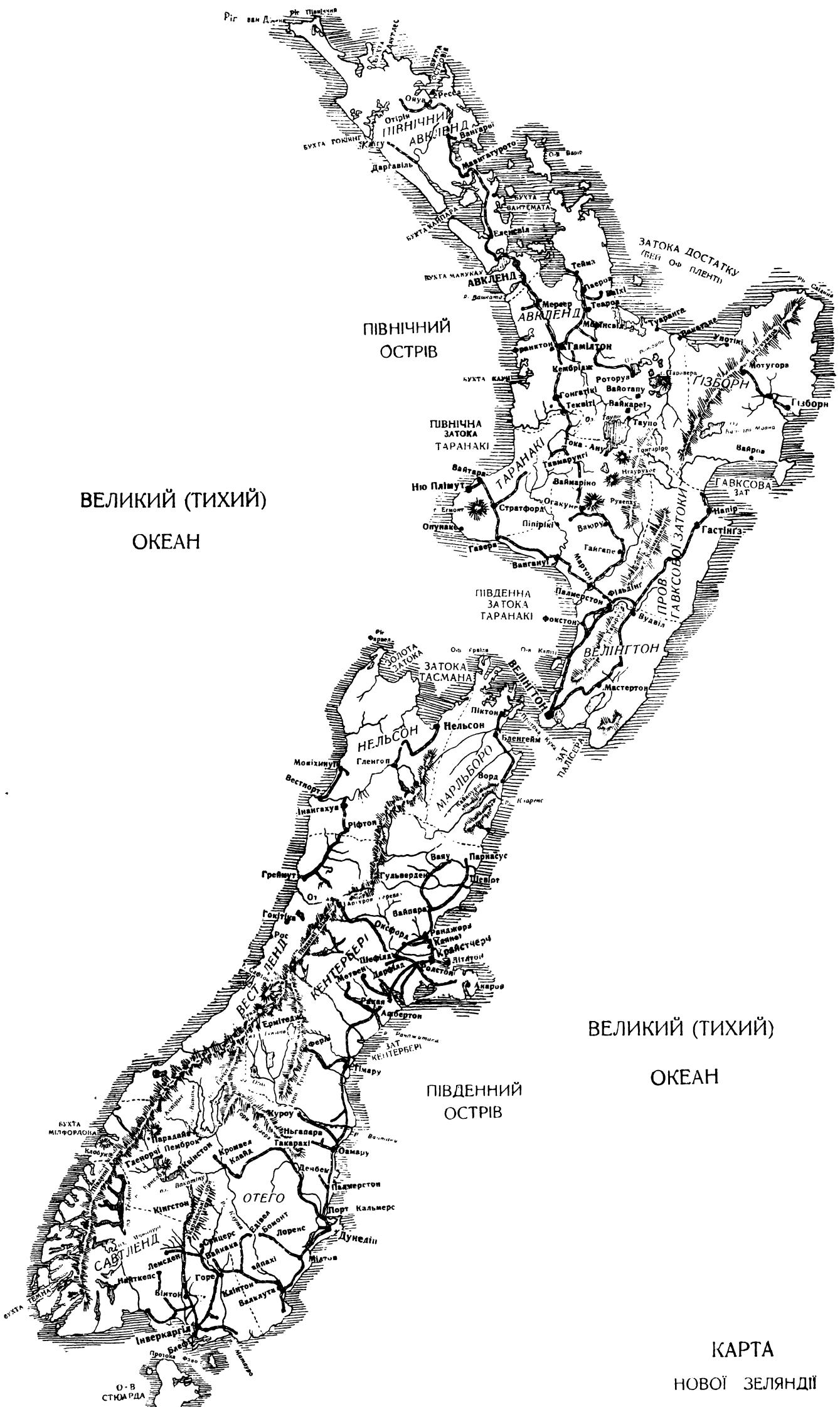
Північний острів	50
Південний острів	53

VI. Соціально - політична боротьба

Стор.

Державний устрій	55
Міністерство й парламент	55
Зв'язок з Англією	56
Самоврядування	56
Урядування консерваторів	57
Економічна депресія	57
Доба реформ	58
Економічний розвиток	58
Зростання пролетаріату	58
Реформи	59
Фінансування реформ	60
Зростання продукційних сил	61
Зростання культури	61
Кінець доби реформ	61
Полівіння пролетаріату	62
Загострення клясової боротьби	62
Перші значні страйки	63
Урядування лібералів	63
Коаліційний уряд	64
Страйк 1913 р.	64
„Громадянський мир“ за часів війни	65
Участь Нової Зеландії в світовій війні	65
Протести проти війни	65
Вибори 1919 р.	66
Поразка лібералів	67
Нова доба реформізму	67
Полівіння робітничої маси	67
Єдиний фронт робітництва	68
„Тихий страйк“ 1919 р.	69
Пролетаріят готується до боротьби	69

ВЕЛИКИЙ (ТИХИЙ) ОКЕАН



Ціна 65 коп. (Р)

